Шамырат ТАГАН

ҖҮНЕЙИТ ХАН

Повестлер

Ашгабат—1992

Шамырат ТАГАН

ҖҮНЕЙИТ ХАН

Повестлер

Таганов Ш. Җунейит хан.—А: 1992.—С

«Оваз» дөредижилик—өнүмчилик бирлешиги.

Белли языжы Шамырат Тагановың бу йыгындысына онун «Җүнейит хан» ве «Тойлы Дерек» атлы чепер-документал повестлери гиризилди.

ББК 84 Тур 7

4202590204—000

© Ш. Таганов, 1992

Мен бу ваканы Шаммы келиң йүзбашысы, 88 яшап, 1957-нжи йылда арадан чыкан какам Таган өкүзден эшидипдим.

АВТОР.

Гарры мирап яш-еленлериң энчемесини сынагындан гечиренсоң, Гурбанмәммеди өзүне көмекчи алды. Мирабың көмекчиси болмак йүзлегиң, йөвселиң иши дәлди. Ол өздиенли, ынсаплы адамың, дава-җеңден гачмаян, догумлы, гайратлы кишиниң ериди. Узын бойлы, ат йүзли, йити гөзли, сарыягыз, чекге сүңклери чыкып дуран Гурбанмәммет эденлиди. Эден ишиниң ызында дуруп билйән йигитди. Ол бу гүнем ир билен алашасына атланды. Обама-оба, атызма-атыз, чилме-чил айланып, адамларың суваран-сувармадык ерлерини барламага чыкды. Ол шол айланып йөршүне пилини ере санҗып, дессесине эңегини дирәп, иңкисе гидип дуран дайханың үстүнден барды. Бу ягдайы гөрен Гурбанмәммет салам-хәликден өңүрти:

—Сен нәхили адам-айт, сув гезегиңи элиңден алдырып, агзыңы ачып, сөмелип дурмаң нәме?! Бу дүнйә яшамак үчин гелдиңми я-да гарантгы болуп гечмек үчинми?—диййип, онуң йүзүни алды:

Өңденем ахмырлы дайхан хырчыны дишләп, җибриндди:

—Гутлы бай элиме, аягыма гарамаса нәдейин? «Бугдайымың азаҗык ери галды. Шоңа бир чайып чыкайын» диййип дур.

—Гутлы бай сениң бала-чагаңы эклешермикә!

—«Сениң сәхелче ериң бар, сырынтгы биленем суварарсың» диййәр.

—Сен пилиң гулагында уклап йөрсүң, Гутлы бай экен ерлеринем, экҗек ерлеринем бир эййәм суварып гутарды. Онуң дашынданам ики җыкыры гиже-гүндиз

айланып дур. Шол жыкырлара-да сув сизиң хакыңыз-дан баряр. Я жыкыр боланы билен сувы дагың-дашың арасындан соруп дурандыр өйтдүңми? Оңа сувуң асман-дан инмейәнем-ә белли. Эне япдан сусуп дур. Хеммесиниң хасабы ичиндедир-дә.

—Хәй, мениң шу садалыгым бар-да. Бири бир зат дийсе ынанян отурыберйән.

—Шу вагт өз аладаңы өзүң этмесең, эртеки гүн кесекиден хайыр болмаз.

—Болса-да шу Гутлы бай дийилйәнде ынсап, адамкәрчилик ёг-айт. Асыл шол жыкырларың чыкарян сувы-да мүлемма сувуң бир үлши ахыры. Сен айдаңсоң стйә мениң кәдиме.

—Айдыланда етсе-де аз дәл сизе. Догрусыны айтсам гахарың гелмесин вели, Гутлы бай: «Ериме сув агдык дүшүпдир» дийип, сувы экилмежек гамышлы, партав ерлере ковуп гойберипдир. Соң шо тайларда маллары бакжакмыш. Ага өзүмизинки болса-да Гутлы байың йүзүни ювларлыгы ёкдур. Түйс небсиниң эшегидир. Гарав гөрмежегини билсе, хич затдан гайтмаз.

Гурбанмәммедиң гөни сөзи дайханы экезлендирди. Ол арка тапынан ялы дил ачды.

—Ай, иним, ол адамдан говулыкдан башгасы чыкар. Йөне өзүң ялы догры дуруп билйән ёк. Сүтем этимизден өтүп, сүңңүмизе етйәнчә чыдап йөрүс-дә.

Дайхан пилини эгнине атып, Гутлы байың экеранчылык мейданларына тарап уграды. Хәзир ол хәлки нәумыт адама меңземейәрди. Онда яшайыш, хак-хукук, адалат угрундакы гөреше ымтылыш барды. Қалбында галкыныш, херекетинде айгытлылык дуюлярды.

Гурбанмәммет дайхан билен гапдаллашып баршына:

—Эгленме-де Гутлы байың сакасына бөвет бас. Хаял этмәнем өз салмаңы ач. Бейдип аңалып йөрсең, йылажы галарсың. Бири бир зат дийжек болса-да маңа хабар етир. Сен гапдалда дурубер, ким болса-да өзүм жогабыны берерин. Хәзир сувуң нәче гүн акжагының беллиси ёк. Шу пилле шүдүгәриңе ызгар берип билмесең, бужагаз ширләп акып ятан сув-да кесилсе, алла ярың. Тохумың гаты кесеге гармалы боларсың—дийди.

Газаба мүнен дайхан узын-узын әдимләп барярды.

Гурбанмәммет болса гапдала совлуп, улы ябы якалап гитди. Ол баран ерлеринде көп эгленмейәрди. Өзүне дегишли сув хакыны алып билмедик адамларың янында сәхелче аяк чекйәрди. «Сув бар вагты, хакыңызы алып галың! Соң «Менден болды, сенден болды» дийип, бахана тапмаң! Мениң үчин байың-гарыбың пархы ёк, барыңың деңдең. Галмагал этжек болсалар маңа «Гук» дийәйиң, дерррев гелеринем, даваңызы өз еринде чөзеринем» дийип табшырярды. Гурбанмәммедиң бу дүзгүн-тертиби гарып-гасара, начара яг ялы яраярды. Эмма ызгытсыз байлара вели «Мерк» диен ялы болды. Гурбанмәммедиң болшы ылайта-да Гутлы байың мыррыхыны тутдурды. Ёгса, Гутлы бай Гурбанмәммедиң какасы Хожабай аганың доган инисиди.

Сувы хеммелерден өң алмак Гутлы байың эдәхедиди. Оңа «Нобатыңа дур, хакыңа кайыл бол!» дийип билйәнем ёкды. Себәби ол барлыды. Үстесине-де дава-женжел дийсең, челпек япярды. Шер тапса, гөзи ачылярды.

Гутлы байың Гурбанмәммеди беладан бетер йигренмегиниң ене бир себәби, байың огулларының Гурбанмәммет билен мәши бишишенокды, яшлыкдан алагөзди. Гутлы байың огуллары өз дең-душларыны эдишлери ялы. Гурбанмәммеди-де писинт этмежек болярдылар. Гутлы бай болса, ики сөзүниң биринде «Огулларымың гөвнүне деген адамы худаям болса, сыламан» диййәрди. Атасындан белең аляп огланларам баран ерлеринде йөне гезмейәрдилер. Урман я урулман гайтмаярдылар. Аталары ялы даваны сатын алярдылар. Хачан гөрсең, я бирини уруп, я өз келлесини ярдырып йөрен мәрекебозарларды. Гутлы баям догмаларының аркасыны алжак болуп, илиң гөзүнден дүшйәрди. Огулларының гарпышан огланларының атасы, якынлары билен бирнәче вагтлап геплешмән, кесе бакып гезйәрди. Гутлы байың бу хәсиетлерини Гурбанмәммет ек гөрйәрди. Онуң огулларына габат геленде «Адам болжак болуң, атаңыз ялы надан болмаң» дийип шеребесини пуркйәрди. Олар Гурбанмәммедиң диенлериниң гылыны гачырман какаларына етирйәрдилер. Гутлы бай болса бу сөзе хум ялы чишип: «Оңая гелен гүни жүнейдиң соңы болсаң-да дериңе саман дыкарын» дийип, ичини хүмледйәрди.

Шол гүнлериң биринде Гурбанмәммет оба сув етмез-
чилик эденде, бай өйүнде ёкка барып, дайханлара онуң
жыкырыны бошатдырды. Бай гиден еринден өврүлип ге-
ленсоң, бу ягдайы эшидип, дәли-порхана дөнди. Болу-
билениңи болуп, сеси богулянча кәйинди. Бир өлүп-ди-
релмеди, өзгеси болды.

Гурбанмәммедиң огланлыкдан бәри Гутлы байдан
китүви барды. Ол энтек яшажык огланка, бай: «Малыңы
экиниме дүшүрдиң» дийип, ырс арап, илкә Гурбан-
мәммеде шарпык берди. Ыз яныңдан хем гулакларын-
дан ызгытсызлык билен тутуп, онуң аягыны ерден үзди.
Аягы ерден үзүлсе-де, намысжаң оглан жыңкыны чы-
карман чыдады.

Шонда Гутлы бай Гурбанмәммедиң ичине догмаз ог-
лан салыпды. Гүнлериң гечмеги билен Гурбанмәммедиң
гулагының авусы өчди. Эмма шондакы ахмыры вели,
барха мөвжейәрди. Ол оны дириликде ятдан чыкарып
билжек дәлди.

Бир ёла улы бай той этди. Ат чапдырып, гөреш тут-
дурды. Шонда Хожабай ага Гутлы байың гайын агасы
билен ула ат гошды. Хожабай аганың гөк гыр атының
чапыксувары өз оглы Гурбанмәмметди. Гутлы байың
гайын агасының дор атының чапыксувары-да эесиди.

Он алты айлава гойберилен атлар докуз айлава чен
ли деӊ гидишдилер. Атлар йылдырым дек сүйнйәрди-
лер. Соң дор атың аягы гоялып башлады. Олар он ал-
тынжы айлавы-да күлтерләберипдилер. Пеллехана га-
ра гөрнүм аралык галыпды. Гөк гыр ат дор атдан
сесъетим өңден гелйәрди. Гөк гырың дордан озжагы
хеммелере мәлим болупды.

Хәлиден бәри гөзүни петредип дуран Гутлы бай га-
йын агасының атының ыза галяныңа гыжыныйп дурды.
Онуң ерликсиз, шерменде, түйс тохум заясыдыгыны
шундан хем беләймелиди. Ёгса, сүйтдеш доган ким,
гайын ага ким?! Чын атасының дөли боланда ол Хо-
жабай аганың атының чыкяныңа бегенмелиди. Доган-
оглан иниси Гурбанмәммеде гуванмалыды. Эмма ол
гапдалда дуран огулларына дишини гыжап, хемле
урярды. «Хәй, бинамыс индеге ярамадыклар, гапдал-

лап барыңда» дийип, олара мечев берйәрди. Кәшгә ата
сы «хәх» диенде, «мәх» гопуп дуран огул болса онда.
Огланлары мүззерилишип дурансоң, гахарына атына
гамчы урды-да хаял этмән, адамларың гөзүниң өңүн-
ден совулды. Атыны патырдыкладып гидишине айла-
вың гайра четине етди. «Улы атың байрагыны алман-
лар гечәйсең герек» дийип, гуш кимин сүйнүп гелйән,
гөк гыр атың гапдалына барды-да оны алашасына как-
дырды. Сүйнүп гелйән гөк гыр ат үч гезек тогаланды.
Гурбанмәммет болса гапдала зыңлып дүшди. Гутлы
бай бу гарма—гүрмеликде йылгынларың арасына си-
ңип гитди. Хер ничигем болса Гурбанмәммеди ата дөв-
лети голдады. Гурбанмәммет-де, гөк гыр ат-да шо са-
пар өлүмиң гырасындан гайтды.

Гутлы байың бу эден бихаячылыгына мәрекә гелен-
лериң гаты гахары гелди. Олар ат чапышыгыны тоггат-
дылар. Гутлы байы деррев тапып гетирдилер. Онуң тө-
верегине айланып, ит рысвасы этдилер. Шонда Гурбан-
мәммет агасының алкымына барып: «Хәй, ага боланың
билен сениң... сакгалы гүне агаран, намарт. Атда нәме
гүнә бар? Мерт болсаң, ат, мениң маңлайымдан!» ди-
йип, Гутлы бая гамчысыны чоммалтды.

Хожабай ага-да дишини гыжап: «Пәлиң башыңы ий-
син, имансыз, доңуз. Хей, бейле-де бир залымлык бо-
лармы? Бар, хамана, ат өлсе оваррам дийсек, огланың
бойны язайса нәтжек? Шу огланың ганына галып, хе-
лейиңден чөрек дилемежегиңи-хә билйәнсиңем ве-
ли...» дийип, гөзүни алартды. Шонда Гутлы бай агасы-
на нәме жогап бержегини билмән, гөзлерини мөлердип,
доңңарадаша дөнүп галды. Эмма, пыглы яман байың
ичи хүмлән дурды. Ол «Гаршыма гидип, өңүме агач
атан адам ер депелесе, ieним ичиме гитмез, укым-да
тутмаз» дийип, тә өйүне гелйәнчә хүңүрдәпди...

Гутлы бай өйүне геленсоң, көп ойланды. Гурбанмәм-
медиң жыкырыны бошатдыраны гөз өңүне гелип, га-
харыны ичине сыгдырып билмән, гайта — гайта даш
чыкды. Дүвденеклэп ичери гирди. Отурыбам ынжал-
мады, ятыбам. Багрына иңңе санжылан ялы ыңранып,
ики-яна тогаланды. Бирденем еринден галып: «Ата галта-
маның гөвнүни тапага-да шу харамзада Гурбанмәммеди
бир гижеде пачак гөмди этдирәйсем нәдеркә? Шу гано-

жак дири гезсе, ир-у-гич маңа хезил бермез» диййн, газа-
ба мүнди. Аз салымдан ене-де ели гачан санажа дөнди.
Бу харамзада билен бизиң ала гөздүгимизи әхли оба,
ага—иниледимизем билйә. Бизден бир зат етенини дуй-
салар, менем аман гоймазлар» диййп, даңа голай ымыз-
ганды.
Ол эртеси жаныны ынанян адамларындан бәшисини
өйүне чагырды. Олар Гутлы байыңка гелип отуранла-
рындан Гурбанмәммедиң дашына гечдилер. Оны сув-
дан алып ода окладылар. Отдан чыкарып сува саллы-
лар. Махласы, Гурбанмәммедиң көлегесини кесекләп
хумардан чыкдылар.
Гутлы бай йүзүни үйтгедип:
—Адамлар, Гурбанмәммеде менден якыныңыз ёк-
дур. Йөне мен-ә шондан ирдим. Элиңизден бир зат гел-
се, шундан бир гүнем болса дынмак герек. Бу харамза-
да диңе маңа дәл, бүтин оба от якдыранок—дийди.
Гутлы байың сөзи отуранларың пелтесине яг дам-
дырды.
—Бир көлче ери артык суваржак боламда маңа-да
азар көкүни бер-дә—диййп, геңзев адам бурнуна са-
лып гепледи.
—Хакыт бисәхет гүн доглан—лай би. «Салманы га-
заңок» диййп, мени-де ил масгарасы этмедими ол?—ди-
йип, гөзи шуллы-да сөзе гошулды.
—Дүшүнер ялы дәл-ә оңа, бир гөрсең адам ялы, гаң-
рышына гайтсаңам дүбләп дуран дәлиң бар — диййп,
Гутлы бай хениз геп гезеги гелмәнкә суңшурды—Сиз
энтек онуң көп—көп хәсиетлерине етик дәлсиңиз. Гур-
банмәммет дийилйән ганожак түйс сатын алып өлдүр-
мели доңуздыр. Мениң огланларымы таяклап, эйикдир-
медигем шол. Ери сув чыкянча газып, дирилигине баша-
шак гөммели дейюсдыр, ол. Эгер сиз бир ёлуны тапып,
шундан мени бирже йыл дындарып билсеңиз, мен си-
зиң хериңизе бир ищек бермәге-де тайын. Ол диңе ма-
ңа дәл, чем гелене нештерини гезәп дур. Ханы, бир ой-
ланып гөрүң, араңызда чакылмадыгыңыз бармы? Мал-
дүнйәмиң ярпысыны берсемем, күпүр геплесемем, шу-
ны бир ичикдирмесем гөзүми ачып гидерин. О харам-
зада жанымы якды мениң.
Гутлы байың диййәниниң жаны барды. Агасыны сы-

ламаян Гурбанмәммет онуң меслекдешлерини-де аяп
гоймаярды. Бай—гарып диймән диңе адалат ызарлаяр-
ды. Оларың бириси шол ойланышып отуршына:
—Гөвнүме болмаса, Гурбанмәммедиң Гутлы байда
алып билмейән ары бар ялы — диййп, отуранларың би-
ри өзбашына хүмүрдеди.
—Онуң сизде-де ары бармы, сизиңем-ә маңлайыңыз-
дан сыпап дураноk — диййп, Гутлы бай жибриңди.
Шол аралыкда чокга сакгал адам горжанды-да:
—Муны Хыва ханына нөкерлиге алдырып болмазмы-
ка?!—дийди.
Гутлы бай кесгин гүрледи.
—Пәхей, мунуң тапян гүррүңини. Атасы оны өмүр
нөкерлиге гойберерми? Аграмына пул берер велин, нө-
керлиге бермез.
—Башга бир ёлуны тапмак герек—диййп, гөзи гызыл
адам кетхудасырады.
—Өләймесе шундан маңа дынмак ёг-ов—диййп, Гут-
лы бай йүзүни туршутды.
—Ханы, би, Хожабай ага бирки йыллыкда Гурбан-
мәммеди Алым хожаныңка гатнадып, окадып йөрен
ялыды-ла!
—Хожабай ага Гурбанмәммеди окадып молла эт-
жекмиш—диййп, мениңем гулагыма дегди—диййп, га-
ба телпекли гапдалдан чыкды.
—Алым хожа гөчүп гиденсоң, о геплер галайды өйд-
йән—диййп, гулагы чүри йигит ялтаклап, гөзүни гиң-
ден ачды.
Шу арада аңңы диш тирсегине галды. Ол:
—Адамлар, Гурбанмәммедиң этмелисини мен бил-
дим, серпайыңызы тәйярлабериң!—дийди.
Адамлар оңа гең галып середишдилер.
—Хер этмели, хесип этмели Гурбанмәммеди Хыва
медресесине окува ибермели. Ине, шонда биз ондан аң-
сатжа дыняс. Хыва окува гидәйсе, еди йыл дагы окама-
лы боля. Оңа ченлем нәме, я там йыкылар, я тай өлер.
—Ине, бу сөзүң китабы гүррүң. Мамла сөзи сенден
эшитдик—диййп, чокга сакгалла гөзүни гүлдүрди.
—Өрән догры айдярсың, ол окувыны гутарып гелйән-
чә нә пелек. Ким бар, ким ёк—диййп, аңңы дишем ти-
женди.

—Өңем Алым хожада окан болса, Гурбанмәммедем арканжаклап дурмаз-ла, болмаса чыкдайжысыны чекишәерис.

—Оларың етиринип билмән дуран зады бармы? Ата-сында доңуздан өзгеси бар-а—дийип, Гутлы бай элинсында доңуздан өзгеси бар-а—дийип, Гутлы бай элиндәкиси алнып баряна дөнди. Аңны дишлиң йүзүне нәгилелик билен серетди.

—Ай, гараз, шу жуванамеркиң диепи болса, бизе хезил-э берҗек дәл. Мен шоны айнада гөрен ялы билйән Бир зат бермели болса, берелиң-де гүмүни чекелиң-ле шонуң—дийип, гечи сакгаллы бай-да жовранды.

—Окап, молла болса, мугыра гелер-ле. Йөне оны окува ибермекде геп бар. Хожабай аганы ырмалы-да.

—Хожабай ага терсёңка адам дәлдир. Көпчүлик болуп бир зат дийсек, аркан зыңып дурмаз. Ол «Ил онласа, атыңы сой» дийййэнлердендир.

Гутлы бай гөзүни мөлердип:

—Шу харамзаданы бир гүн гөрмесем бир пейда —дийип, ене-де гамашып башлады.

—Адамлар, «Гепиң азы ягшы, тагамың дузы» дийипдирлер. Геп бир болсун, галан меселәни Хожабай ага чөзелиң—дийип, чокга сакгал кәсесиндәки чаныңкыда чөзелиң—дийип, чокга сакгал кәсесиндәки чайы овуртлады.

—Олар гиже ярымдан агансоң даргашдылар. Ёл бойы-да Гурбанмәммедиң гыбатыны эдип, көп затларың башыны агыртдылар.

Гутлы байың меслекдешлери сөзлеринде тапылдылар. Олар эртеси агшамара Хожабай агаңыңка бардылар. Хожабай ага билен обадашларың гүррүңи гызышып гитди. Олар илки месавы гүррүң этдилер. Соң гүррүңиң аграмлы тарапы Гурбанмәммеде сырыкды. Баранларың яшулурагы сакгалыны сыпап, ардынды-да:

—Хожабай ага, сен пәхим эдйәнми, этмейәңми соңкы дөврүрде бизиң обамызда дили догала гытлык дүшүп йөр. Вепат боланыңа жыназа окатжак болсаң-да, өйленениңе ника гыйдырҗак болсаң-да, өлен—йитениңе эл галдыртжак болсаң-да ил сөкүп ишан—молла иделмели. Бу йылкы оразада киме тарава окатҗагымызам белли дәл—дийди. Ол сөзүни тамамламанка-да чокга сакгал гапдалдан геп гошды.

—Обаңда ишан—моллаң болмаса, говы дәл—айт. Башы агыраның боля, балдыры сызланы боля.

—Иманыңы өвүртмәге дили догалы тапмасаң, гүнүң кын-ов—дийип, гөзи гызыл адам-да ардынжырады.

—Обамызда дили догалылар барды-ла. Сары ишан, Байрамалы ахун... Арман, өлүп гитди-дә бенделер. Алым хожа-да өз илине гөчүп гитди. Өвез молланы гөчүрип гетириңдик, онуң-да агзына сув дамдырып отырлар. Болманда-да тогсан ики яшан Өвез молладан инди аят—гурхан тамасыны этмели дәл—дийип, геңзев йигит агзыны сыпады.

—Билшиңиз ялы, Хорезмиң оюнда Хываның Ширгазы хан медресеси билимиң ожагы. Өзем бизиң обамыздан таяк атым ер. Магтымгулы шахыр Гаррыгаладан гайдып, Кемине сопы Сарагтдан гелип, Хыва медресесинде окап билим алыпдырлар. Оларың дережесини айтмагың сизе зерурлыгы ёк. Биз болсак эңегимизиң тейиндәки билим ожагындан пейдаланып билмән элиңден шерменде болуп галдык. Огланларымызам окатмадык, окатмага гүйжүмизем етмән дуранок. Хей, болман огланларың биркиси окан боланда бири болмаса, бейлекиси оба ымамлык эдерди. Говы окан ахун боларды, песрәк оканы молла боларды. Бейдип ат мүнүп, ил сөкүп дили догалыны идәб-э йөрмездик.

—Ёгсам-да Хожабай ага, Гурбанмәммет Алым хожаныңка гатнап окап йөрен ялыды-ла!—дийип, узынак гортур адам дилленди.

—Гурбанмәммет Алым хожаныңка гатнадам, окамага укыбам барды, окап, язып өвренибем барярды. О-да гөчүп гитди. Соң Гурбанмәммедем окайын диймеди, менем белли бир зат айтмадым. Шейдибем галыберди. Якындан бәрем гарры мирабың янына гатнап боляр.

—Гарры мирабың тур—отурына яражак оглан гыт дәл-ле обамызда. Йөне Хыва гатнап окар ялы, хат—петекден гөзли болса, Гурбанмәммеди шо ёла атармагымыз герек. Эгер сиз макул билсеңиз, хеммәмиз бирлешәге-де Гурбанмәммеди Хыва медресесине окува иберелиң. Өңем гөзи гара—чыра дүшен оглан, деррев сoват ачар гидер. Телпегимизи өвүрмәнкәгем обамыз моллалы болар—дийип, чокга сакгал сөзүни тесвирледи.

окамалы.
—Сакгалдаш окувы яшкан Магтымгулы
—Гурбанмәммедем энтек огландыр-ла экени.
хем Хыва гатнаярка, тер гара сакгаллы пыяда дәл-ле.
—Гурбанмәммет окажак дийсе гич
Хожабай ага сакгалыны сыпады:
—Гурбанмәммеди өйлендирәймек хыялымам барды.
—Өйленени хич-ле. Бизиң гызыгян задымыз Гурбан-
мәмметде укып бар, зехинли, дүшби йигит. Хыва шәхе-
ри даш ерде дәл, гелер—гидер дурар. Алты—еди йыл
диениң хич зат, хә диймәнкәң гечер гидер.

—Сетдар догры айдяр. Шу обада Гурбанмәммет ялы
дүшүнжели оглан ёк. Баран ериңде-де башыны чара-
җак—дийип, геңзев йигит тараш кепже ялы эңегини гап-
дала гышартды.

Хожабай ага атыны узак еке чапмады. Маслахата
геленлериң башга матлабы бардырам өйтмән, ылалашы
га гелди.

—Мен-ә Гурбанмәммедиң окамагына гаршы дәл.
Йөне, өзүне-де геңешип гөрүң. Окажак Гурбанмәммет.
Сизем айдың, менем диейин. Йөне, Гурбанмәммет окува
гитмели болса, гапдалына ене бирки огланы гошалың.
«Екелик худая ягшы» дийипдирлер. Ёлдашлы болса го-
вы болар—дийди.

Отуранларың башы гөге етди. Иш битирен адамлар
узак отурман турмак билен болдулар.

Гурбанмәммет Хыва медресесине окува гитди. Ол
медресә окува гирен йылы-да өйленди. Гурбанмәммет
медреседе ики—үч йыллап ыхласлы окады. Деңдуш
талыпларындан зехинлидигини хем аян этди. Оңа сапак
берйән моллаларың гөвни етйәрди. Гурбанмәммедиң го-
вы тараплары көпди. Ол ылайта-да ёлдашына вепалы-
ды. Барлы оглан ёлдашларының етер — етмезине көмек
берйәрди. Ялан сөзлемейәрди, ялан сөзләни болса ит-
ден бетер йигренйәрди. Оканда-да, дынч аланда-да, на-
харлананда-да вагты хасаплыды. Келч—күлчи ёкды.
Мен—менлик сатмагы, өвүнмеги билмейәрди. Өзүни өрән
эдепли, салыкатлы, ыкҗам алып барярды. Китаплары
көп окаярды. Сапакларына дегишли болмадык китап-
лары-да окажак, билҗек болуп хайыр хеләкди. Окувда

айдылян, дийилйәнлери дуршы билен гулага дөнүп диң-
лейәрди.

Гурбанмәммет медресәниң голайҗыгындакы хүҗре-
лериң биринде яшаярды. Ол адамларың херекетини йи-
тилик билен сынлаярды. Онуң йүреги көп вагтлардан
бәри бир затлар сызып йөрди. Бир гиҗе ятырка гула-
гына сес гелен ялы тисгинип оянды. Гөвнүне болмаса,
дашардан бир чыбшылды эшидилди. Ол илки яссыкдан
башыны галдырды. Соң ериңден турды-да диңширгенди

«Гиҗәниң бимахал чагы медресә гирип йөрен ким-кә?!
Огры—җүмрүмикә? Мукаддес җайда огры нәмишле-
син...» дийип оюрганды. Пышырды эшидиленсоң-а йү-
регине хас-да ховсала аралашды. «Догурданам огра
меңзейәр. Улы пириң, ахунларың дүшенйән халыларына
гөз гыздырярмыкалар, этеңенәлетлер? Сакчы уклап га-
лайдымыка? дийип, пишик басышыны эдип, ювашҗадан
йөрәп медресәниң ишигинден гирди. Медресәниң тек-
җесиндәки чыралар ӛнык. Гөрсе, өзүни окадян молласы
медресәниң сүбсекеш гелни билен гуҗаклашып, өпүшүп
дур. Гурбанмәммет бу ахвалаты дүйшдүр өйтди. Мукад-
дес сайылян ерде бейле веҗералыгың болуп билҗекди-
гини аклына сыгдырып билмеди. Гиҗеси—гүндизи онуң
бу ерде эшидйәни дин—иман, халаллык хакындакы
гүррүңлерди. Онуң калбына ховсала аралашды.

«Хут шу гүнем молла бизе ника, машгала, шеригат
барада айдыпды. Биника зына эден адамлар гөни дов-
заха бармалы. Асыл шу дуран өз молламызмыка бери?!
Мениң гөрйәнлерим молла лыбаслы арвах билен сүбсе-
кеш лыбаслы албассы болаймасын? Тоба! Мениң гөзле-
рим нәме гөрйәр?» Гурбанмәммет хер нәме-де болса, бу
ахвалатың дүшүндан гөз юмуп гечип билҗек дәлди. Ынс
болса-да, җынс болса-да гарпышмакчыды. Ол хопугып
барып, гуҗаклашып дуранларың алкымына дыкылды.
—Тагсыр, бу нәме болдугы? Бу эдип дуран ишиңизем
шеригатың ёлуна габат гелйәрми?—дийип, горкусыны
басмак үчин гаты гепледи. Молла «Огурлык эден уял-
маз, үстүне гелен уялар» эдип, йүзүне гараны чекди.
—Хей-й-й, талып җан, талып җан, «Молланың диени-
ни эт-де, эденини этме» диен накылдан бихабар экениң-
ов—дийип, Гурбанмәммедиң йүзүне йылгырып серетди.

Бу йылгырыш Гурбанмәммедиң ынам сүтүниниң дүйбүне палта урды. Ол җуда улы задыны йитирендигини, башынын айланып, йүрегиниң буланяндыгыны дуйды.

Молланың сөзүне нәме җогап берҗегини билмән гахары депесине чыкан Гурбанмәммет хырра ызына өврүлди. Ол хүҗресине доланып геленсоңам ынҗалмады. Ых-Көп вагтлап, билине урлан ялы ики яңа тогаланды. лас билен диңленен дерслер, окалан китаплар, ысламың сарсмаз сүтүни... буларың хеммеси депесинден иниш бар яна дөнди. «Вах, аллатагала маңа бир гарадаш гайтмаз гүйч—кувват берсе, шу юрдуңам ыгтыярыны хич болмаса бирки йыл маңа берселер, әрине дөнүк oр-рамсыларың, аялына бивепалык эдйән җалатайларың, или чүркәп йөрен огры-җүмрүлериң, эҗизе ганымларың хеммесиниң учдантутма соңуна соган экердим» диййип- Гурбанмәммет шо гиҗәни гөзүни юмман дик отурып гечирди. Ол инди бу ерде галып билҗек дәлди. Медресе-де, моллалары-да гөзүне ек гөрүнйәрди. Хемме зат хапыса, хемме зат йигренҗиди. Чай-нахарың йүзүне середеси геленокды. Бу ериниң ховасы-да демикдирижи, йүрекбуланҗыды. Шунча йыллап уян, ыңан, берҗай кылан парзларының дүйби бош чыкды. Аяк дирәре даянч галмады. Дүйпсүз умманың гырасында япышалга ёк. Ол эртеси хич киме геңешмән, ёлдашларына-да дуйдурман өйүне тарап ёла дүшди.

Гурбанмәммет Хывадан гайдып гелен соң, хер ким хер зат дийди. Бири «Говы окансоң дерслерини тиз битирипдир» дийсе, ене бири: «Уршуп гайдыпдырд-айт» дийди. «Окувына ене гитҗекмиш» диенлерем тапылды. Эмма, ол айдыланларың хеммеси нәдогры болуп чыкды. Оба адамлары оны медреседе окан хасабында хорматладылар. Аз вагтданам Гурбанмәммеди оба казы эдип белледилер. Гурбанмәммет оба казы болансоң, Газабатдан Гүпҗек молла диен көнечәни оңат билйән бир адамы обасына гөчүрип гетирди. Ол молла оба ымамлык эдип башлады.

Гурбанмәммет «Шеригат ызласаң, гынама җаны, хакыкат ызласаң өлдүр йыланы» дийлен, накылы көп гайталаярды. Ол шеригатың ёлуны догры тутмагың угрунда җан эдйәрди. Өзүне йүз тутуп гелен адамларың меселесини адалатлы чөзүп билмесе, өзүне кемлик билйәрди. Махласы, оба, ил, Гурбанмәммеди шол дөврүрде меселәни адалатлы чөзмекде Хорезмиң оюнда еке—тәк казы хасаплаярдылар. Ол өрән аладачыл, билесигелиҗи, догручыллыгы җаны—тени билен сөййән адамды. Гурбанмәммет иллерде эдилйән вежерачылыклары эшиденде, шо гиҗе ятып билмән, дик отурып чыкярды. Ол башарып билдигинден хер бир меселәни диңе адыллык билен чөзмәге чалышярды. Онуң меселе чөзүшинден адамларың көпүси миннетдарды. Эмма, кәбир сүтемкәрлериң өз гаршысына гидип, иле азар бермегине Гурбанмәммедиң дишини гыҗабермеси барды.

Гутлы бай болса Гурбанмәммеди өңкүлеринденем бетер йигренйәрди. Сырдашлары габат геленде «Сиз бу пеләкет медресе гөрүп геленсоң мугыра гелер, дога сатар, дуза дем салып берер, гүнүнем гөрүп билмән садакадан, садака ыгар йөрер» дийипдиңиз. Бу-я гайтам өңкүден бәш бетер болды» дийип җибринйәрди.

Бахыллыкда якасыны танадан, эҗизе ганым, доң йүрек Гутлы байың ики аялы, ики оглы, үч гызы барды. Гоюн сүрүсиниң ызы чопанлыды. Игдиш тай гузлаян йылкысы едиди. Үч саны чапылян аты барды, гара малы-да гоңшулыкда яшаян байларыңкыдан көпди. Экеранчылыгының көпүси сакадан сув ичйәрди. Бәш—алты йыллыкда болса аяграқдакы ерлери үчинем тарп ерден салма ярдырып, бир ерден ики җыкыр гурдурды. Ол җыкырлар тә сув кесилйәнчә тогтадылман хайдадылярды. Җыкыр билен суварылян ерлерде дайхан дынман ишлейәрди. Дайханларың бирисине Какабай йирик диййәрдилер. Какабай йирик лакамы онуң үстки додагының товшанынкы ялы ики бөлеклигинден галыпды. Какабай йирик ата—энеден ир махрум болупды. Оны дашгынрак дайысы экләп—саклап, кемала гетирипди. Какабай эсе—боя галансоң оны өз гызына өерипди.

Тәзе чатынҗалар гүнлерини тигирлеҗек болуп гарабашларына гайдылар. Арман, шу арада оба гарахассалык кесели гелип, обаны учдантутма гыргына берди. Ол кесел Какабайы эклән—саклан өйүң ичини хем бошадып гитди. Бу ургы Какабайы энтиретди. Шонуң үчинем бу обадан баш алып гиденини кем гөрмеди. Ол илки гүнлүкчилик этди, соң оңа—муна дайхан дурды.

ТҮРКМЕНИСТАНЫҢ

Эмма гарны галкмады. Онсоң ол оба адамларының маслахат бермеги боюнча Бедиркенде гелип, Гутлы бая дайхан дурды. Ҫакабай Гутлы байың жыкырыны хайдадып, ерини суварып, экинини экип башлады. Онуң янында ики саны налажедейин ёлдашы-да барды. Дай ханлар жыкырың сесъетим гайра гапдалындакы белент лигиң этегинден дөле газып оңнут эдйәрдилер. Оларың яшайшы «Өлмез гүниң тетәриги» диен ялы бир затды.

Ҫакабай йирик шо дөлелериң иң четдәкисинде яшаярды. Хер ничигем болса, Ҫакабайың яшаян дөлеси бейлекилериңкиден тапавутлыды. Адам гирип — чыкяна меңзейәрди. Себәби Ҫакабай хызмата илгезикди, говы яшамагың угрунда гиже—гүндиз ылгаярды. Өйүне, машгаласына ыхласлыды. Барыбир чалгысы-чалга етмейәрди. Ҫакабайың аялы Гөвхер дийсең арассалыгы сөййән гелинди. Гөрүм-гөрелдели ерден чыкан гыз болансоң, элинден сүбсеси дүшмейәрди, нахары-да тагамлы биширйәрди. Йөне гарыплык оларың эзенегини галдырмаярды. Ёгса, Гөвхериң гөрки-гөрмеги-де он гелне дегйәрди. Узын бойлы, гиң гуҗаклы, гысык билли, гелниң шакәсе ялы гочак гөзлери балкылдап дурды. Еңли гол ялы гара сачы бугдай реңк йүзүне ялкым салярды. Гөңүмел бурны нурана йүзүне дийсең гелшик берйәрди. Гыйма гара гашлары, санҗак ялы кирпиклери оны мәхрем гөркезйәрди. Махласы, ол бир гөрене «Шу гелни ене бир гөрседим» дийдирйән җенанды. Онуң эгнинде диңе бирлай сырдамбитин эшиги барды. Тойдалык гелйиме йүзи дүшмедигине биркүч йыл болупды. Эмма «Бедев жул ичинде, гөвхер күл ичинде» дийишлери ялы, оңа гөзүң дүшенде сынаң дыглап гиденини дуйман галярдың. Ол гөрен йигиде «Вах, шу гелин мениңки болайсады» дийдирйәрди.

Август айының ахырларыды. Гутлы бай тәзе гейимлерини гейип, өзүне тимар берип, сыпаныып, чапышыга мүнйән атыны мүнүп, жыкырларына тарап гайтды. Ол атыны майдалына сүрүп гелшине экеранчылыкларыны сынлап. жыкырың голайына гелди. Бирденем онуң гөзи сув алып барян Гөвхере дүшди.

Гөрмегей гелне гөзи дүшен чал баш гоҗаның анкасы ашан ялы болды. Агзы яшмаклы Гөвхер байың дениңе етиберенде эдеп билен эңилип салам берди-де гечип гитди.

Аңы гиден ялы болуп дуран бай «Хәлик» диенде, сеси гаржашык чыкды. Ол Гөвхериң ызындан гарап дуршуна бир затлар дийҗек болды. Ене-де дил ярмакдан сакланды. Гөвхер болса сув кәдисини аркалап, эййәм о тайдан гарасыны сайлады.

Гутлы бай «Аперин! Аперин! Бу перими-пейкерми? Бу нә жады, бу нә гудрат?! Бә-ә-ә, мениң хасабымда-да муңа меңзеш ашайып-ажайып нәрселер бар экен-ов. Хәй, сыпатың гурасын, пешенесиз, наны ярым Ҫакабай йирик, бу Айың бөлеги нәдип сениң элиңе дүшүп йөр? Бу гелин саңа меңзеш салпаяга несип этмели перизада дәл, Бу ненең Ҫакабай сөлпиниң гедай гүнүне кайыл болуп гезип йөркә, хакыт итиң бойнуна асылан гөвхердә. Бу ышарат ненең утанман, йирик додагы билен шу нәзениниң юка додагындан өпйәркә? Эйжежик гумруҗыгың бу йириги ненең кешди чекйәркә? Ишдәси алыб-а муның билен айшы-эшрет эдйән дәлдир. Эй, таңрым, сен бу бехишди хүйр гызы гөр киме несип этдирипсиң? «Гавуның ягшысыны шагал иер» диенлери-дә, шу» дийип, улудан демини алды. Соң меникленип: «Сени багрыма басып, ал яңакларыңдан өпүп, шемшат дек додакларыңдан соруп, гөвүн солпымдан чыкмасам бу дүнйәден арманлыжа гечерин. Нәче урунсаңам, мениң пенжәмден сыпып билмерсиң. Юмсам юмругымдакы, ачсам аямдакы гумруҗыксың. Сен Ҫакабай йирике меңзеш бидөвлетиң тайы дәлсиң. Оңа меңзеш йирике етимесир, гыңыр-гышык апгырдыны басып йөрен, сиркели кел гырнак боланда болмаярмы?» дийип, Гутлы бай шол дуран еринде эсли вагт йүрегини талвас этдирип гөвүн йүвүртди.

Ҫакабайың «Эссалавмалейким» диен сеси Гутлы байы хыял умманындан алып чыкды. Бай дүйш гөрен ялы тисгинип, говушгынсыз ягдайда «Валейким» дийип, Ҫакабайың йүзүне серетди.

Ҫакабай:

—Бай ага, бизем шу гүн жыкыры гижеси билен сакламаны хайдатдык. Бугдай экилҗек ерлериң соңкы атызынам сувардык. Шу бой жөвенем сувараймак хыялымызда барды. Шемал өвүссе йыкылар өйдүп горкдук.

Бу йыл экинлеримизиң бежергисини етирдик, сувданам ытыгсатмадык. Шонуң үчинем экинлериң дәнеси док. Саглык болса, шу йыл хасылы гечен йыллардакыдан көп аларыс — диййип, бая дүшүндирҗек болуп җан этди.

Какабайың җаныгып айдян сөзлери Гутлы бая гула гының тейинден өвсен шемалча-да ёкды. Онуң күйигының тейинден өвсен шемалча-да ёкды. Бойнуны созуп, хенизем Гөвхериң көчеси Гөвхердеди. Асыл ол Какабай йиригиң диййән ызындан середйәрди. Ол улудан демини алансоң, затларыны эшиденокдам. Бай лопбуш йүзүни Какабая тарап зордан өзүне гелди. Бай лопбуш йүзүни Какабая тарап өврди-де:

—Какабай, сен ол күмелериң хайсысында яшаярсың—диййип, ыхласлы сорады.

Какабай белентлиге тарап элини салгады-да:

—Шол гайра башдакы үстүне яндак басылан дөле мениңки болмалы—диййип, байың йүзүне серетди.

Бай йүзүни сапаҗакладып, хенек этди.

—Какабай, сенде мүрәхет, хөдүр-керем диййлен зат болмазмы?

Какабай:

—Вах, бай ага, мен сени нәлер өйүме чагырҗак вели, ханы менде илиңки ялы гош-голам, өе мензеш өй?! Ил хатары җайым боланда, сырдамбитин дүшегим, ичери гошум боланда, өңүне гоймага бугдай наным, гөк чайым, соймага җанлым боланда хей-де сана мүрәхет этмән, бейдип, йүзүңе бакып дурармыдым? Оңа мензеш болчулыклардан кемырсгал болуп доглан-а, мен—диййип, йүзүни саллады.

—Бә-ә-ә, шей дийсене!

—Бай ага, атдан дүшүң, җыкырың башындакы чертегиң тейине дүшек язайын.

—Җыкырың башындакы чертек сениң өйүңми?

—Айтдыма, бай ага, иле меңзеш өйүм боланда, мен сени йөрите чагырып алып гайдып сөвүшлемекчи?

—Нәме сен шу гүнүңденем нәгилеми?

—Шүкүрим көп, бай ага! Җанымыз саг, алла өмүр берсе, җайлы-җемендели, өйли-ишиклем боларыс. Элимизем узадан еримизе етер. Мыхман-медуван гелен де мүрәхет этмәге гол харҗы-да тапылар. Гиҗе-гүндиз

дек отурман ылгап йөрендирис. Элбетде, алланың бизеде «Ал, гулум!» эден вагты болаяды-да.

—Пәхей-де бир дийсәни, мунуң тапян гүррүңине бакың, самсык адам самсык гүррүңем тапя-да.

—Бай ага, мениң шу диййән сөзлеримиң хей, галады бармы? — диййип, Какабай тиҗениберенсоң, бай бир тов ызына гайтды.

—Менем бир йылда Гутлы бай боламог-а. Сен мениң

диеними эдип, гөвнүмден турсаң, аңырсы бәш-алты йыла галып-галман барлыларың хатарына деңлеҗерсиң. Онсоң-да сен бу гүнүңден кемсинме. Эгер мениң билен шунча несибәң гошулмадык болса, бирейййәм дәли-дивана болардың. Сен шу гүнүңе шүкүр этмели. Мен тап билмән йөрен пәхимсиз, пөвхе байлардан дәлдирин. Худая шүкүр, отурҗак-турҗак ерлерими билййәндирин. Гарып-гасарың өйүне барамда сын-дерамат эдип, бурнумы йыгрыкдырмам болмаз.

—Ай, бай ага, отурмага сырдамбитин дүшегимиз, өңүңе гоймага битин нанымыз болмансоң, сизиң ялы белент мертебели адама мүрәхет этмәге чекинййәс-дә. Япынмага-дүшенмәге, гейинмәге-чоланмага дүзүвли задымыз ёк. Бизиң өйүмизиң ягдайы «Гүнде базар» диййлени. Беренҗәни богазымыздан гечирип, оңңут эдип отурыс. Ёгса менем адамкәрчилик этмәни билмән дурамок. Билер болсаң, дең-душларымызың өйүне барып, наныны ийип, ашыны ичййәс. Эмма, велин, сай-себәп билен олар өймүзиң деңинден гечәйсе, «өе гириң, чай ичип гидиң» диййип, мүрәхет эдип билмән ере гирйән. Худая шүкүр, бу йыл экинлеримиз битгинли. «Дөвлетлиден дөвлет ёкар» диййпдирлер. Элим агзыма етер диен умыдым бар. Эмма, агам, шу вагт-а мыхмана «Гелле бәри» эдерлик ягдайымыз ёкдур.

—Иним, мен сени акыллы-башлы йигитмикәң өйдүп йөрдүм велин, сен мениң чак эдишимден кән дашда экениң. Сен өте ялңышяң, иним, мен сениң ол диййән гедем байларыңдан дәл, Ак билен гараны сайгарян адам. Етер-етмезлери кемсидип, тумшугыны йыгырянлардан дәлдирин. Онуң терсине мениң йигренйәним шоңа меңзешлердир.

Какабай байың бу гүнки шелайынлыгына дүшүнип

билмеди. Ондан сыпайычылык билен сыпып билмежеги-не-де гөзи етди. Шонуң үчинем онуң угрурагына болды.

—Бай ага, мунын башга геп, бизиң дөләмизиң ичин-дәки йыртык килимимиң үстүнде отурып, өңүңде гоян аш-нанымызы кешдиң чекип ийип-ичип билсең, мен саңа икәлләп мүрәхет эдйән, йөр гитдик!

Гутлы бай улаглы, Каkабай пыяда түркениң барыш-ларына ер күмә етдилер. Каkабай бай агасы-ның атыны тутды. Гутлы бай гүберилип, хон-данбәри болуп атдан дүшди. Ол Гөвхери гөрмәге ховлугярды. Бай дөлә Каkабайдан өң гирди. Каkабайың донунын еңини ямап отуран Гөвхер байың йүзүне гөзи дүшенде тисгинип гитди. Ол ериңден чала-сын галып бая ене-де эгилип салам берди. Соң чаласын-лык билен гара таңканы какып алып, даш чыкып гитди. Гөзи билен Гөвхери ийәйжек болуп дуран бай Гөвхере «Саглыкмы, кейгим» диймәге зордан етишди.

Гутлы бай жайлашып отурансоң, өйүң ичине бирлай гөз гездирди. Дөләниң ичинде гөзе илер ялы гошы бол-маса-да, арасса хем-де тертипли сакланыляндыгына ба-йың хөвеси гитди. Ол бөврүни диңләп «Ики аялсумагы-мыз, бойы етен гызларымыз бар. Шонда-да ичери-да-шарымыз хемише чалам-чаш, хайсы зада эл урсаң, чаң-қап ятыр, аялың меңкә меңзеш икисинден шуңа мең-зеш тәмизинден бириси ягшы экени» диийп, ичини геп-летди.

Гутлы байын максады Гөвхериң гаршысында оту-рып, онуң мәхрем йүзүнден, хусны жемалындан гөзүни гандырмакды. Эмма ичерик гирен бадына Гөвхериң та-санып чыкып гитмеги, байың о тамасыны ере чалды. Хер нәме болса-да бай айбогдашыны гуруп, жайлашды. Да-ражык дөләни тас бир өзи диен ялы долдурып отырды. Көне сачагың үстүнде ики саны жүрүндиги дөвүк чәй-нек, мойлы кәселер дурды. Бай овлагың дерисинден тикилен агзы нагышлы халтасындан бир гысым гуш-дырнак гөк чайы алды-да жүрүндиги чеңкли көне чәй-неклере атды. Соң донуның кисесинден бир пенже на-бат чыкарып, сачагың үстүне оклады.

Гөвхер ичерик гириши ялы чәйнеклери алып, даш чыкды. Ол ожакда лакырдап дуран таңкадан чәйнекле-

ри демледи. Соң чәйнеклери гөтерип, ювашлык билен ичери гирди. Элиндәки чәйнеклери сачагың үстүнде го-юп, күнжара гошулып биширилен гыздырманы байың өңүне сүйшүрди. Гөвхер байдан уялдымы, чекиндими дөледен чыкды-да гайдып ичерик келлесини сокмады.

Гутлы байың болса Гөвхериң мәхрем йүзүне середип, гөк чай сүзүп кейп эдеси гелйәрди. Эмма байың ол нийети бу гүн баша бармады. Гөвхер ичерик гирмәнсоң, горжанып отуран байың йүзи гамашды. Ол болар-болмаз бир затлар айтжак болуп додагыны мүңкүл-детди. Оны услып билмедими, нәтдими зор билен өзү-ни саклады. Соң пессайлап сөзе башлады:

—Каkабай хан, мен-ә сизиң бу болшуңыза дүшүн-йән дәлдирин. Улы башымы кичелдип өйүңизе мыхман болдум. Аялың мени писиңтде тутмаян ялы, шол да-шарык гидиши-гидиши болды. Бу-да сизиң мыхман кабул эдишиңизиң бир гөрнүшими. Ол мени бай, хожа-йын хөкмүнде сылаян болса, гапдалымызда отурып хал-ягдайыны айтмалы, пейдалы маслахатымызы диң-лемели. Мен-ә дүшүнмедим, ол нәме бурнуны йыгрык-дырярка? Мениң ала-писим-ә ёкды.

—Бай ага, бизиң аялымыздан гөвүн-гарын этмәң. Гөвхер чарва гызыдыр. Ол кентиң гелим-гидимине, дүзгүн-кадасына, эдим-гылымына энтек онча бир дүшүнип биленок. Өзем дийсең уялжаң, йыгра гелиндир.

—Сиз мени акмак гөрмәң, сен ил билен якаңы деңле жек болуп, гүндиз дынман, гиже ятман харс уруп хызмат эдип йөрсүң. Агзыны аша етиржек болуп депәнден гум совурян. Эмма аялың шу болян болса бириңжиден-ә өмрүңе гарның галмаз, онсоң-да өйүңи дивана тапмаз. Аялың газыкдан йөрүтмә меңзейәр.

—Ай, ёк, Гөвхер жуда бейле дәлдир, бай ага! Өйү-миз-өе, илимиз-иле меңзәп, өйли-ишикли болуп гит-сек, Гөвхер хемме зада дүшүнер. «Түркмен гошы дура-бара» дийипдирлер, көпчүлиге гошулып, барыберсе, ге-либерсе инелгәни-чыкалганы билер гидер-дә.

—«Мыхман атаңдан улы» дийипдирлер. Мыхманы өйүң-ден чыкарып уградянчаң, онуң гапдалында отурып, хормат гоймалы, хызмат этмели. Эгер мени сылайшы-ңыз шу болжак болса, мен сизиң абрайыңыза шәрик

дэл. Мениң сизиң өйүңизе геленимиң өңем шу болар, соңам.

—Бейле диймэвериң, бай ага, ёлуңызы совмавериң. Сиз илиң-гүнүң пенасы, аркадагы, гарып-гасарың мертебели адам. Бизиң билен дең болдеткэри, белент мертебели адам. Бизиң билен деңмаң. Мен шу гүн ене бир зада-да етик болдум, сиз өрән кичигөвүнли адам экениңиз. Саглык болса, сиз бизе хэли энчеме гезек гелерсиңиз. Гөвхер гелнем сизи биринжи гезек гөренсоң, бирнеме ядыргаяндыр. Гелибирсениз, өвренишер гидер. Мени бар, ёк диймэң, шу угурдан ёлуңыз дүшсе, бизиң өйден чай-сув ичип, дынжыңызы алып гечиң! Мениң гарып оңшугыма кайыл болуп, мыхман гелсеңиз, гөзүмизиң үстүнде орнуңыз бар.

—Қакабай, мен саңа диййжегими эййэм диййдим. Йөне мен индики гезек геленимде, аялың мыхманы өйүнде ташлап, дашарда гезмесин — диййип, йылгырҗак боланда байың додагы кемшерип гитди.

—Бай ага, хачан гелсең гелибер, тапдыгымыздан хызмат эдерис. Күнжүден етен хакымы жуваза бердим. Саглык болса, индики гелениңде Гөвхер гелне күнжи яга палав биширдерин.

Байың эшитмек ислейэни-де шу сөзлерди. Онуң Қакабайы гыссап отурмакдан ниети бу ере зовалсыз гелип-гитмек үчин өзүне ёл арчамакды.

—Қакабай, сен говы йигит, мен сени сыларын, етерэтмезиң болса айдыбермели, гарашык эдерин—диййип, Гутлы бай еринден галды.

Ине, шол гүнден башлабам Гутлы бай өйүнден чыкып нирэ уграса, ёлуны Қакабайың күмесиниң үстүнден дүшүрмеклиге чалышды. Ол Гөвхери бир гөренини бир пейда билди. Башына ышк хесери уран байың терзи үйтгеди.

Шол гүнлериң биринде Гутлы бай атыны Қакабайын күмесиниң агзында саклап, муртуна тов берди. Ол дүеден үркен эркеч ялы өвелип дуршуна:

—Гөвхер гелин, мен-э сениң болшуңа дүшүнемок овала бүренип йүзүңи гөркезмедиң, индем яшынан боляң. Мен сениң гайын атаң дэл, гайын топарыңданам дэл. Сен гырымса гызы, мен жүнейит. Хей, мунданам

бир зат болармы?! Маңа хормат гойяның чының болса, агзыңы ачып геплешибер. Бай аганы шонда-да сылап болар. Мен билйэн, сен чарва гызы болансоң, чекинженрэксиң. Кентдэкилер сениң би ягдайыңы гең гөрйэрлер. Зыяны ёк, бара-бара бу затлара дүшүнип ачылышар гидерсиң. Хош, саг бол. Аман отур — диййип, гайрадан гелйэн адама гөзи дүшенсоң, гитмек билен болды. Ол ызына гарай-гарай бойнуны дөвере гетирип, атыны хайдадып гитди.

-Шейлеликде, Гутлы бай Қакабай билен хакыкы ага-нөкер болан болуп, гатнавыны йыгжамлатды. Гөвхерде Гутлы бай билен яшмагының астындан геплешйэн болды.

Гутлы бай олара баранда эли бош бармаярды. Ол хернэче сырных болса-да, Гөвхериң гуҗагына долмак үчин элини бирнеме ачды. Хер геленде бирки бишир ялы түви, кырк агры эт, бир янавуч чай, гант, набат гетирйэрди. Өзем гетирен затларыны биширдип, ийип гайдярды. Якын арада Гөвхере көйнеклик кетени гетирҗекдигини хем айтды.

Ол сөзүниң арасында Қакабай «Алладан мениң саглыгымы дилэбериң, саглык болуп дурса, шу йылкы экиниң хасылындан саңа хожалыгыңы доландырар ялыхакыңдан дашгары ене бирнеме галла берерин» диййип хем жошды. Қакабайың ёлдашларының болса гыбатыны эдип, янып-бишен болярды. «Эгер тэзе йылда дүзелмеселер, оларың ёгуна янмасам болмаз диййип, чыглып геплейэрди. Қакабай болса ёлдашларында жиннек ялҗагам гүнэниң ёкдугыны Гутлы бая дүшүндирҗек болуп җан эдйэрди. Онсоң Гутлы бай көшешен болуп, «Ай, боля-да, Қакабай, шол адамлар саңа яраян болса, гөрүбердик-дэ» диййип, Қакабайы хонданбэрси эдеп болярды.

Бир гүн Гутлы бай Қакабайы Газабадың базарына күнжи сатмага иберди. Шо гүн өзи-де ир билен туруп-айнаны элине алды. Илки кесгир гайчы билен сакгал--муртыны чырпылады. Соң яңакларындакы, алкымының ашагындакы майшарышып ятан ысгынсыз гыллары мүченек билен үтди. Соң чал муртуна тимар берди. Тэзе геймлерини гейди. Эдил тоя барян ялы безенип, меле атына атланды. Ол шол гидишине-де хич тарапа со-

вулман, гөни Какабайың дөлесиниң агзында атдан дүшди.

Ат аягының сесини эшиден Гөвхер ылгап даш чыкды. Бая гөзи дүшенсоң бирхили үйшенди. Йүреги бир ярамазлыгы сызян ялы: «Бу нәме Какабайың өйде ёкдугыны билибем, бизе гелйәркә?» дийип, ичини геплетди. Шол бармана-да:

—Гутлы ага, Какабая өйде ёкды — диенини дуйман галды.

Гутлы бай лох-лох гүлди-де:

—Какабай болмаса, өй эеси бар-а. Я сен бу өйде адам хасабында гөрүлмейәрмиң? Какабай болманда бу өе адам гелмели дәлмишинми? — дийип, Гөвхере бу өе адам гелмели дәлмишинми? — дийип, Гөвхере сораг үстүне сораг берди. Хер ничигем болса- Гөвхериң бая «Ичери гирибериң!» диймәге дили бармады.

Гутлы бай Гөвхере середип дуршуна төверек-дашыны эсеванлап, гамчысыны гушагына гысдырды.

—Нәме адам гөрмедик ялы болуп дурсуң. Гир өйүңе, бир чәйнек гөк чай ичели! Менем узак отурмакчы дәл, гитжек. Аркадакы оба тоя барян.

Гөвхер бая чүрт-кесик бир зат диймәге чекинди. Уяла-чекине күмә тарап йөнелди. Баям онуң ызы билен эдил алдыраны бар ялы күрсәп гирди. Ол шол өңки отурып гиден төрүне гечди. Җайлашып отурып Гөвхериң йүзүне тиңкесини дикди.

Гөвхер ишикден гирен еринде аласармык ягдайда дурды. Гутлы бай Гөвхериң йүзүне середип:

—Нәме оя батып дурсуң? Я Какабай йирикден биленеш бу күмә гирмек гадаганмы? — дийди.

Гөвхер байың совалына җогап бермеди. Өй эеси болмаса, аял машгаланың янына эркек кишиниң гелмели дәлдигини түркмен ады дакылан биләймелиди. Шоны билмейән башачөкере геп нокатланың пейдасының ёкдугына, байың бу каданы билмән дәл-де эсгермезликден бозянына Гөвхериң гөзи етип дурды. Хакына середсең, хәзир онуң ызына ит салып ковмалыды. Арман, гарыплыгың хырчыңы дишледйән ерлери көпди. Гөвхер «Бир гөрениңи өвме-де, сындырма-да» дийлени догры экени. Мен муны биринҗи гезек гөренимде калбы пәкынабатлы адаммыкан өйдүпдим вели, ялңышан экеним,

Бу чалың нәли дүзүв дәл» дийип, ичини геплетди-де элине чәйнек алып гапа йөнелди.

Гутлы бай муртуна сынтгы берди.

—Бу гүн нәме өңкүлигиң ёк? Я бири мен хакда бир затлар дийдими?

—Мениң-ә эшиден-гоян гүррүңим ёк — дийип, Гөвхер дик дуран еринден дилленди.

—Айдан айтсын, диен дийсин, мениң башымың диклигинде хич зады галавут этмәң. Җаным саг болса, үстүңизден гуш учурман.

Гөвхер Гутлы байың панламасына гулак габардып дурмагы өзүне услып билмеди. Даш чыкды. Дашарда ожага одун салан болуп, чәйнеги арассалан болуп, гүймең-саман эдип вагт гечирмәге чалышды. Гоңшусыны чагырып гетирәймәге-де хыялланды. Эмма соңкы геп-гүррүңлен эҗап этди-де отурыберди.

Гутлы бай отурып такат тапмады. Ол хасанаклап дөледен чыкды. Гөвхере середип йылгыран болды:

—Чайың хенизем гайнанокмы? Даш гайнадян-а дәлсиң-дә?!—дийип, муртуна тов берди.

—Гайнаҗак болуп дур, хәзир демләп элтйән—дийип, Гөвхер ожага ене-де бир пенҗе чөп оклады.

Гутлы бай гайшарылып дурды-да:

—Мен ховлукян. Чайыңы тизрәк гайнат. Геленме гөрә, бир кәсе ичип гидейин — дийип, ене-де ичерик гирди.

—Гөвхер чәйнеги демләп гетирип, Гутлы байың өңүнде гойды. Орта сачак язып, барындан нан, сүйҗи гетирди.

Гутлы бай шол өңки эндигине гөрә чай халтасыны орта оклады. Ики пенҗе набады сачагың үстүне сүйшүрди. Соңам голтугындан чыкаран кетенисини Гөвхериң өңүне оклап:

—Ине, Гөвхер җан, мен шуҗагаз совгады йөрите саңа ниетләп гетирдим. Сен яг йийип, йүпек геймели гелинсиң. Хызматымда болсаң, хеззетиңи етирерин. Ал, тойда геймек несип этсин!—дийип сувҗарды.

Гөвхер эдил беласы бар ялы, мата серетмедем, элинем урмады. Байың өңүндәки бошан чәйнеги алып, чыкыберҗек болды.

Гутлы бай:

—Гөвхер жан, бу гүн өйүңизе бири гелмекчимиди? Бу небела мейдана көп чыкян? — дийип, Гөвхериң йүзүне серетди.

—Ай, ёк, бу гүн-ә мыхмана гарашамзокдык.

—Диймек, онда мени мыхман хасабында гөреңок-да?

—Сиз мыхман—дийди-де, Гөвхер гайдып сесини чыкармады.

Өвзайың энайы дәлдигини аңан бай соң мылайымлык билен сөзе башлады:

—Гөвхер жан, мен ынсан баласына зыянлы адам дәлдирин. Гөрүп йөрсүң-ә, гөр нәче адам мениң аркамдан машгаласыны эклэп йөр. Гапымда гезенлериң бирнәчеси өйли-ишикли болуп баяп гитди, эшидйәңми?—дийип, муртуна сынтгы берди.

Гөвхер ювашжадан:

—Эшидип отырын—дийди.

—Сен энтек мен барада көп затлары билеңок, бу илде мениң айданым айдан, диеним диендир. Өңүме агач атжак адам болуп билмез. Гөвнүме беслән задымы-да баша бардырман гойян дәлдирин. Йөне хер етене юмуш салып йөрен ит гөзи түтүн билмездирем өйтме. Онсоң-да хер ким-хер кими сулхум алып, кеш дим чекибем дураңок.

Гөвхер гуш ялы кеерджеклэп отуршына «Алла саклаверсин, бирден өзүни үстүме оклайса нәдеркәм?» дийип, галпылдап башлады.

—Кейгим, «Көп сөз гурхана ягшы» дийипдирлер, Сенлик бир юмушжагазым бар, битирсең айтжак, битирмесең-де айтмадыгым болсун. Өңүнден бир зады айдайын, сен мениң дашкы кешбиме гарама, чигит ялжак гөвнүм бардыр. Өзүм-де дийсең өйкелекдирин эшидйәңми!

Бу сапар Гөвхериң сеси хас-да ысгынсыз чыкды.

—Эшидйән болсаң, диңле, эзизим! Мен сени гөремде йүрегим бахар булагы ялы жош аля, дүнйәм тәзеленип, ховалам гөтерилип гидйә. Жан ялы сырымы айдян, ынан, сонам. Мен сениң билен тә өмрүм өтйәнчә арагатнашык сакламакчы.

Гөвхер гашының чытыланыны дуйман галды:

—Худай абрай бере, о нәхили арагатнашык?

—Арагатнашыгың шахы болямы? Йүреги-йүреге, эли-эле берип, дөши-дөше гоюп гөвүн солпымыздан чыкмак-да...

—Тоба, эссагпырылла, мен-ә бу геплере дүшүнйән дәлдирин.

—Дүшүнмейшиңи, сениң. Дүшүнип аңры янына-да гечйән. Көп билмишлик этжек боляң, сен.

—Алла саклаверсин, хер гүррүңлери эшидйән болдуг-ов.

—Эйсем сен Какабай йирик билен өмрүңи өтүрмекчими?

Гөвхер гызарып-бозарып, нәме диййжегини билмән, басга галып отырды.

—Нәме сорагыма жогап береңок!

—Мана бир әр етерлик—дийип, Гөвхер аларылып кесә бакды.

—Әрли болайшыңы сениң. Шу йиригиде әр хасап эдйәңми? Онда сен-де шондан говы дәл экениң.

—Мен өзүми өвүп отурамок. «Йирик» дийип, әрими кемситмекчем дәл. Маңлайыма язылыны билен оңшарын.

—Ялнышяң, Гөвхер жан, адам бар үч аяла әрлик эдйәр, адам бар—бир аялың хөтдесинденем гелип билмейәр. «Әрим бар» дийип, кесе бакып, байрынан болма. Айт, ханы шу тая гөчүп гелелиң бәри, екеже гезек түйүңи тәзеледиңми? Какабай йириге әре чыкып, хей, гара гарның галкан гүни болдумы? Хәлем сизиң дадыңыза мен етишәйдим, ёгсам ажыңыздан чишибем өлжек экениңиз.

—«Ач башым, дынч гулагым» дийипдирлер, гулагым дынч болса боля—дийип, Гөвхер гахарлы гепледи.

—Ялнышма! Гөвхер жан, мен гүнде-гүнде гелип сениң гапыңы торч эдип дурмакчы дәл. Айында-аннасында, оңайы боланда, әриң өйде ёк вагты майыны тапып гелерин. Гелемде-де элим совгатлыжа гелерин, сениң гөвнүңи тапарын.

Гөвхериң эти гатап уграды:

—Айтдым-а бай ага, маңа бир әр боля—дийип, мен оңа меңзеш ишлери бойнума йүп салынса-да этмен.

—Ялнышяң, кейгим, ойлан. Мен саңа хәзир адыны

айдып отурмайын. Сениң шу дүнйәде гөвүн ислән зады-
ны алып бермәге мен тайяр. Аркадакы дерекли ябың
өнүнде өй тутуп, ичинем дүшекләп берейин. Сени йү-
пеге чолап, бир гылдан беслежегимем гара чыным. Гө-
вүн ислән задыңызы эдерсиңиз, сизе шу илде йүзүң үс-
түнде бурнуң бар дийҗек болмаз. Эллериң он барма-
гының онусына-да алтын йүзүк дүзерин. Қакабай йи-
рикден-ә сачбагың ужуна дүвме дакмаҗагына элиңи
бәри алай. Эгер барды-гелди икимизиң арамыздакы
инчежик ёл үзүлмели болайса-да саңа өйленер отурыби-
рин. О болманда-да огулларымың өйүни айырҗак бо-
луп йөрүн. Аялларымданам гөвнүм битенок...

Гүррүң шу ере етенде, Гөвхер тасап, даш чыкып гит-
ди.

Гутлы бай Гөвхериң ызындан:

—Акылсызлык этме, депәңе гонҗак болуп дуран дөв-
лет гушуны үркүзме. Гөвнүңе гелмесин, менде оюн көп-
дүр, диеними этмесең, буҗагаз гүнүңденем айрарын,
арз эдип алан галаң болмаз. Ахмал болма, диеними
этмесең, юрдунда ел өсдирин—дийип, гыгырып галды.

Гөвхер гоңшы өйүң кемпириниң янына өзүни атды.
Гутлы бай хум ялы чишип, газаба мүнди. Тә өйүне бар-
янча-да Гөвхере кәйинип, болубиленини болуп гитди.

Қакабай Газабадың базарындан гич гелди. Ол өйүне
доланып гелсе, Гөвхер күмәниң агзында ики гөзде бир
яш болуп аглап отыр. Қакабай бу ахвалата геӊ галып:
«Гөвхер җан, нирәң агыряр?» дийип, шубела ялбарса-
да Гөвхер «Хич ерим агыранок» дийип, Қакабая хич
зат айтмады.

Эйсем хемишелер бейле дәлдиң-ле. Бу гүн нәме бей-
ле хапа болуп отырсың?

—Ненең хапа болмайын, иймәге ёк, ичмәге ёк, гей-
мәге ёк!

Аз-кем ынҗалан Қакабай:

—Гөвхер җан, зады гайгы этме. «Қырк йыл ачлык
ёк, кырк йылам доклук» дийипдирлер. Элмыдама бейле
болуп дурмаз. Бизиңем ил билен эгнимиз деңлешер —
дийди-де, эшегини даңмага гитди. Ол эшегини даңып
дурка «Ай, ёк, Гөвхер бир бела тапыныпдыр. Ёгса, ол
бейле эҗизлемели начар дәл» дийип ичини геплетди.

Хер ничигем болса, Гөвхери өң бейле ягдайда гөр-
медик Қакабай иңкисдеди. Гөвхериңем өңкүлиги ёк-
ды. Ол бу ваканы Қакабая сыздырмаҗак болуп җан
эдйәрди. Кәте-кәте: «Нәтсемкәм?» дийип ода дүшү-
берйәрди. Өртенйәрди. Өйде еке галан махалы бай
үстүни басайҗак ялы зовзулдаярды. Дашардака-да
гөзи төверегиндеди. Өйден-илден, оңшукданам эли
совапды. Қакабай Гөвхериң болшуна дүшүнмейәрди.
Өңкүлигиниң ёкдугыны аңса-да өзи бир зат дийип дил
ярмансоң, ондан геп алмагың эбетейини тапанокды.

Гутлы бай дийилйән бир зады йүрегине дүвсе, ызын-
дан галян адам дәлди. Ол хер эдип, хесип эдип, Гөв-
хериң ак мәмесине дөшүни ойкамакчыды. Шол макса-
дыны амала ашырмагың аматыны аңтаярды. Ол өзү-
ниң байлыгына буйсаныл, Қакабайы аягына япышан
палчыкча-да гөренокды. Ол Гөвхере айдып гайдышы
ялы, Қакабайың өйде ёк гүнүни пейләп, ене-де күмә гат-
нап башлады. Гөвхериң Гутлы байдан гачып билҗек
ери ёкды. Шонуң үчинем ол Гутлы байың өңүнде мерт-
лерче кесерип дурмалы болярды. Қалбы пәк, гөрмегей,
сада гелин Гутлы байың гарасы гөрненден сандыраклап
башлаярды. Гутлы байың болса шол өңки хеңңамыды.
Кә ялбарып, кә хайбат атып гелни өзүне дөндерҗек бол-
ярды. Бол-бол вада берйәрди. Гөвхериң гөз яшыны
сил ялы акдырып дыммакдан башга чәреси ёкды. Гөв-
хери бу бет ишден саклаян зат диңе Қакабая болан сөй-
гүсем дәлди. Догрусы, ол Қакабай дийип өлүбем ята-
нокды. Чүнки ол ышк аташына янып гөрмәнди. Оны
саклаян зат түркмен зенанына махсус болан вепадар-
лыкды. Өе, ожага, машгала болан ыхласды. Онуң ек
йигренени бивепалыкды.

Гутлы бай пәлинден гайдарлы дәлди. Ол бир гүн
гахарлы ягдайда күмәниң агзына гелип атдан дүшди-
ле Гөвхериң адыны-да тутман: «Гелин бай, бәрини бак,
эртир дәл, бири гүн Қакабайы шалы дөвдүрмек үчин
Баба депмечиңкә иберҗек. Саглык болса, гушлуграк
етип гелерин, чай демле-де гарашыбер! Эгер ене-де ке-
җирлик эдип, ыза тесип дурсаң, иниң билен боюны дес-
деӊ эдерин, эшидйәңми! Сен сылаг-хеззети билйән хе-
лей дәл экениң!» дийди.

Бай забуна тутды. Гөвхер ашак гарап дымып дуршуна: «Сени гөзүм-гашым чекип дуранок. Гизрәк гүм болсадың» диййип, ичини геплетди.

Гелниң дыммагыны өзүче ёран Гутлы бай атына мүнжек болуп дурка «Мениң кәйиненими чын билəйме, кәте мениң шейдип дегшəймəмем бардыр. Боляр онда мен эртир он сыры эт билен, түвүдир яг иберерин. Сүйжи эдип, кишмишли палав бишир. Саглык болса, икимиз билеже отурып, хезил эдип иерис—диййип, меселəни чөздүм этди-де атының башыны ызына өвүрди.

Гачалагыны алдыран Гөвхер, бу гүнем тə Какабай гелйəнчə, күмə гирмəн, ёла гарап аглады.

Какабайың гарасы гөрнен бадына-да мөңңүрип, өңүнден чыкды. Бу ахвалата аңк-таңк болан Какабай:

—Гөвхер жан, саңа нəме болды? Саңа бир затлар-а болуп йөр. Нəме үчин менден сырыңы гизлейəң? Нəме боляныны бир айт ахыры—диййип, Гөвхериң маңлайыны сыпалады. Гөвхериң агысы барха гүйжейəрди. Ол агы гатышыклы сеси билен:

—Хəзириң өзүнде бу тайдан гитмесек болмаяр, Какабай—дийди.

—Айт ахыры, ким сениң гөвнүңе дегди? Бири бир зат диййдими?

—Эгер хəзириң өзүнде гөтерилмесек, өз жаныма каст эдерин.

—А-хов, боюңа-башыңа дөнейин, Гөвхер жан! Дүшүндирип айт ахыры, саңа ким нəме дийди?

Гөвхер өзүни хорлап, гөзяш эдип отуршына Гутлы бай билен болан-гоян ваканың гылыны гачырман Какабая гүррүң берди.

Муны эшиден Какабайың гахары депесинде чыкды. Ол гахарына бəс гелип билмəн, эсли вагт сакынып дурды. Бир хаюкдан соң, эссине гелип:

—Ай, хов, «Хыдыр диенимиз хырс чыкды» дийсене. Би атаңанəлет чалың этжек болуп йөрен ишлерини гөрсене — диййип, ичини чекди.—Гутлы кел бай болса өзүне бай, гарынжаның-да өз орнунда саны бардыр. Мен Гутлы келе меңзеш пөвхə намысымы депелетмен. Ол мени гарып гөрүп аягастына салжак боляндыр, оңармаз. Буйран хызматына «Дəл» диймəн ылгап йөреним-

ден белең аляндыр. Харам чал, сениң билен эт болушмалы болса-да мен бар. Элимден дагы зат гелмесе, өлдүрип-өлмəн-ə башарарын. Аглама- Гөвхер жан, келлəм эгнимде дик дурса, сени Гутлы келе меңзеше хорлатман.—Онуң гөзи гараңкырап башы айланып гитди.—Палтаны тапып бер маңа. Шу харамзада гəби азан бай билен бирянчалык болушайын—диййип, юмругыны дүвди.

Гөвхер эңрəп отуршына:

—Адам пахырың маңлайы аслында такыр ясалан болса, оңа чəре болмажак экени. Еди уклаңымда ойпикириме гелмедик затлар маңлайымдан чыкды, инди нəдеркəм?—диййип, аглаярды.

—Палта нирееде? Маңа палтаны тапып бер! Мен шол харамзада билен хут шу гүнүң өзүнде хасаплашжак.

Гөвхер өңкə гөрə азажык мениклеңди:

—Бейтмəвери, Какабай жан! Мен билйəн, сен өрəн гызма. Байыңка гитсең, хөкман бир болмаз ишиң үстүнден барарсың. Байы өлдүрсең, сени-де дири гоймазлар. Сен гапдалымда болмасаң, маңа дирилигиң нəмə гереги бар?!

—Айт ахыры, онда мен инди нəтмели? Гөвхер жан, мениң-де адам орнунда саным бар-а. Ё-ё-ёк, мен дирикəм ар-намысың астында галман.

—Бир сапаржык мени диңлəй, Какабай жан! «Тилкиниң мүң-де бир сапалагы бар, иң говусы гөрүнмезлик» диййипдирлер. Мениң диеними эт. Ир гүнүмизи гич эдип отурмалы-да гошумызы эшеге йүклəли. Ела дүшели!

—Гөвхер жан, сениң бу диййəниң нəме? Мен Гутлы кел билен хасаплашман гидип билмен ахыры.

—Ялнышян, Какабай жан! Бите гахар эдип, көйнек отламалы. Болан-гоян зат ёк. Намысыңам еринде, абрайыңам. Писиң пислиги өзи билен. Дең болмалы. Гиделиң. Баг-бакжамыз, кашаң ховлымыз галжак болуп дуранок. Мениң диеними эт, гөчели шу тайдан!

Нəме үчиндир Какабайың йүреги өңкə гөрə бирнеме дүшүшди.

—Айт, ханы, нирə гөчжек? «Гелеверин» диййип- гужак ачып дураныныз бармы?

—Сен бейле дийме, Какабай! «Бир гапы япык болса, мүң гапы ачык» дийипдирлер. Жаны саг адам ач өлмез, алажы болар. гидели шу тайдан. Бирже гезек мениң диеними эдәйсене!

—Алты ай гышың аңзагында, алты ай томсуң жокрамасында аягыма тикен урдурып, эллеримиң ичини ган-габарчак эдип, йүврүп-ёртуп маңлайымың дерини дөкүп етишдирен хасылым агза-бурна гелип отыр. Ондан дегишли хакымызы алман, элимизи ювуп гидип, баран еримизде гум ялалымы? Мунча зат байың бир өзүне несип эдәймелими? Деңлик талап эдер ялы болан-гоян зат ёк дийдиң. Ылалашдым. Йөне дабан азабымызы бир идәли ахыры.

—Мениң диеними эт, Какабай жан! Ажымыздан чишип өлесимиз ёк. Гидели. Хакам герек дәл, хешдегем. Ёгсам, биз бир беланың үстүнден бارарыс. Аяллыгымы эдип сениңем йүрегиңи чиширдим. Инди сен оны гөрсең гарпышман гайтмарсың.

Дуркы билен гахар-газаба гуршалан Какабай ашак отурып, элини маңлайына диреди. «Эй, алла, сен нәме үчин мени бейле киши эркли, эжиз эдип яратдың? Хениз диш битмәнкә ата-энеден махрум этдиң. Огланлыкда гөрен гүнүм болмады. Агзым аша етер дийип, бегенип йөрен гүнүмде-де шатлыгымы күл-пеекун этдиң. Галан өмрүмде-де гүнүм шейле гечмелими? Сениң менде нәме кастың барды?»—дийип, худая налыш эдип отуршына бирден башыны галдырды.

Гөвхер хенизем «Гөчели» дийип, энрәп отырды.

—Гөвхер жан, айт, ханы, биз нәме үчин бу тайдан гөчмели, илиң өңүнде бизиң нәме языгымыз бар? Онсоңда гоңшы-голам, иле-гүне дуйдурман гөчүп гитсек, олар ызымыздан бизе гөр нәмелер диерлер. Иң говусы биз Гурбанмәммет казының янына баралы, оңа арзыхалымызы айдалы. Адамларың айдышына гөрә, ол муңа меңзеш давалы меселәни өрән адалатлы чөзйәрмиш. Хелейбазлардыр оррамсыларың, динден чыканлардыр сүтемкәрлериң меркини берйәрмиш.

—Какабай, сен ит өйүнден санач гөзлейән. «Доңзуң агы нә, гарасы нә» дийипдирлер. Гурбанмәммет диййәниңем Гутлы байың иниси дәлми? Ол өмүр сениң пейдаңа меселе чөзерми?! Мениң диеними эт, гөчели шу тайдан. Гызыл гаяда дәдемиң бажысы бар. Мениң ол эжекем барлы адамың начары болмалы. Шоны ыклап барсак, бизе пеналамага жай тапып берер. Гутлы байың жыкырыны сүрмесең, эжекемиң гойнуны бакжак экениң-дә, гүнүмиз шу тайдакыдан говы болар. Олар Гызыл гая гөчүп барып, маллы-халлы болупдырлар. Агыр сүрем эдинипдирлер, оңшукларам ханыңкы ялымыш.

—Ялңышма, Гөвхер жан, гачып гитмек намартлык болар. Мен саңа геңеш салян, йөне, шу сапар өз диеними этмесем болжак дәл. Мениң сенден өзге хич кимим ёк. Асмана гарасам гөк, ере гарасам гара. Дүнйәде екетәк гуванжым ол-да сен. Сениң маңа вепалыдыгыңы билйән. Алла маңа башга байлык бермесе-де сени эчилипдир. Шоңа йүз-де мүң шүкүрим бар. Эмма ягшы гөрсең-де, яман гөрсең-де мен шу меселәни чөпе диремән, хич ере гымылдажак дәл. Элбетде, сен-де мениң дири еримде дири, өли еримде хем өли болмалысың. Мен сениң шейле этжегине йүрегимден ынанян.

—Инди налач эдеркәм, доганлар?! Гутлы бай бизи дүнйә инмедик ялы эдер—дийип, Гөвхер ене-де узын сесине мөңңүрип башлады.

Какабай эшегини гаңңалап, идип гетирди-де Гөвхере:

—Мүн, гитдик—дийди.

—Нирә?

—Ёлда айдарын.

—Гутлы байыңкамы? Гидип дагы этжек дәл. Гутлы байыңка мениң ләшим барар. Сен мени шонуң билен йүзлешдирҗек боляңмы? Гепиме ынанмаян болсаң...

—Эшеге мүн диййән саңа!

—Мүнжек дәл.

—Мен сени Гутлы байыңка алып гитжек дийдиммй?—Какабай этини гаталтды.

Какабайың гаты гахары геленде йүзүне өлиниң реңки уярды. Какабайың ягдайыны аңан Гөвхер эшеге мүңмек билен болуберди. Олар дымып барярдылар. Бир салым йөрәнсоңлар, Гурбанмәммет казының арзханасына етдилер. Буларың багтына арза гелениң саны кән дәл экени. Какабай Гөвхере «Сен бираз дашарда га-

раш» дийди-де гара өе гирди. Гурбанмәммеде салам берип, ики эллəп гөрүшди. Соң гөтинҗеклəп, ызына басып, ишигиң агзында чөк дүшүп отурды.

Гурбанмәммет Какабая «Гапдала геч!» диен ышарат этди. Какабай гөвүнли-гөвүнсизирәге-де гап бөвре гечип отурансоң, ёл болсун сорап башлады. Какабай Гурбанмәммет каза болан-гоян затларың хеммесини бирин—бирин айтды. Гурбанмәммет казы «Хым-м-м, хым-хым-м» эдип, отуршына хырчыны дишлəп, башыны яйкады. «Пəл азман, бела гелмез» диенлери-дə—дийип, ичини геплетди.

—Тагсыр, Гутлы бай Хоҗабай ага билен доган дийәрлер. «Бир энеден агам догар, гара-да» диенлери рас экени. Хоҗабай аганың дайханлары билен геплешсең «Халың етенден ишлəп йөрсең бес. Онуң дайханлара азары-бизары етенок диййәрлер. Гутлы бая бизи шу гүне салды. Өзи билен дең болсаң-а эт болушмалы. Йөне өңүрти сизе бир сала салалы дийдик. Үмдүзине гидиберсегем, дабан азабымыз көйҗек. Нәме маслахат берсеңиз...

Гурбанмәммет казы Какабайы үнс берип диңлəнсоң, эсли вагт ойланып отурды.

—Гелниң ниреде?

—Дашарда дур!

—Чагыр, гелсин!

Какабай еринден чаласын галып- Гөвхери ичерик чагырды. Гөвхер ишикден гирди-де эдеп билен эңилип каза салам берди. Гурбанмәммет башы бүренҗекли, агзы яшмаклы гелне «Гел, Какабайың гапдалында отур» дийди. Гөвхер дөврүң кадасы боюнча эдеп-экрамыны саклап, чоммалып отырды. Ол хоссарына душан ялы, соҗап аглаярды. Гөзлеринден акян яш йүзүни ювуп барярды. Бу гелшиксиз ахвалаты диңлəп, Гөвхериң эҗиз халыны гөрен Гурбанмәммет ичинден Гутлы байы нəлетледи. «Илде говы зат кəн. Хайсы бирине элиңи, дилиңи етирҗек. «Бидөвлет өз илини чапар» диенлерини эдипдир, харамзада. Ёмудың мертебесини, ар-намысыны өзүмиз горамасак, дагы ким горар?! Какабайың диййәниниң хем җаны бар. Лəшини сермели экени доңузың. Арман, казы болуп отыркаң, «Шейтмели экениң» дийип болланок. Түвелеме, бу йигидиң гелнине-де аллатагала гөрк-гөрмек билен биле акыл-хуш, эдеп-экрамам берипдир. Еңлес машгала болса, бу гүррүңлериң ысам чыкмазды. Шейдип йөрен оррамсылар гытмы нәме?!» дийип ойланды. Онуң гахар-газабы дыңзап, депе сачы үйшүп башлады. Хер нəме-де болса сыр билдирмезлиге, совукганлы болмага чалышды. Гурбанмәммет Какабайы ене-де бир гезек сынчы гөзлеринден гечирип: «Мунуң гепи-сөзи җайдар, сыпаты-сыраты-да бир гоч йигидиңкиден илери болса илери, пес-ә дəл. Ай, нəме, етимчилик билен хор-хомсы болуп йөрен йигит-дə. Арка дуруп, догры ёла салып, гөнүкдирип гойберсең, бир гəдикде дуруп билҗек оглан. Мунуң акылы-хушы-да Гутлы бая меңзеш ёла сыгман йөрен пөвхəниңкиден он эссе артык» дийип, ичини геплетди-де эр – аяла тарап гөзүни айлады.

—Боля, сиз хəзирликче өйүңизе гайдыбериң. Гутлы бай билен бу меселəни өзүм чөзүшерин. Сизи хорлатмаҗак боларын.

—Казы ага, бизиң инди ол күмеде дурарлыгымыз ёк. Җан ялы сырымы айдян, Гутлы бай маңа юмуш буйруп, ниградя-да гарам йитен бадына-да күмəме гелип, гелимиң дашына гечйə. Мунуңам гүйҗи ики гөзүне етйə. Эгер шу гүн—эрте бир яңалык этмесеңиз, мен бир бетбагтчылыгың үстүнден барян.

—Хер ничигем болса, җаныңыза салып, бирки гүн чыдам эдиң! Узалтман, бу меселəниң дек эртириң өзүнде чөзүлəймеги-де мүмкин. Аркайын болуң, сөзүмиң эсидирин.

—Нəлелə? «Баша гелени гөз гөрер» дийипдирлер. Җанымыза салып чыдамалы боларыс-да.

—Дəр гурсак болмаң. «Кырк йыл ханлык ёк, кырк йыл гедайлык» дийипдирлер. Башыңыз яш, хəли муңа меңзеш шатыларың кəнисини гөрерсиңиз — дийип, казы булары чыкарып уградды.

Какабай билен Гөвхер чыкып гайдансоң Гурбанмəммет көп затлары өлчерип дөкди. Эмма Какабайың Гутлы байдан налайшы, Гөвхериң эҗизлəп гөзяш дөкүп отуршы, Гутлы байың огланҗыкка гулагындан тутуп, аягыны ерден үзүши гөз өңүне геленде, Гурбанмəммет

өзүни саклап билмән, эллерини сандырадыберди. Бирденем онуң тутуш гөвреси лаплап, гызып башлады. Ол шо гүнүң нәхили гечениниде билмеди. Эртеси гушлук вагты Гутлы байынка уграды.

Гурбанмәммет атыны өз майдалына сүрүп баршына Гутлы байың ховлусының өңүне етди. Ювашлык билен атындан дүшди. Гутлы байың огуллары Гурбанмәмметиң атдан дүшенини гөрүп дурсалар-да онуң атыны тутуп, «Гелдиңми-гитдиңми?» диймедилер. Атыны газыга өзи элтмели болды. Ол атыны даңды-да Гутлы байың кичи аялы билен яшаян ак өйүне гирди. Саламхәлик алшып-алышманка байың улы аялы-да ишикден гирди. Гурбанмәммет еңнелери билен хал – ахвал сорашды. Гутлы байың өйде ёкдугыны, Аман байың сада касына гидендигини айдып, онуң өңүне сачак яздылар. Чай-нан әбердилер. Гурбанмәммет еңнелери билен месавы гүррүң эдип, агасының гелерине гарашярды. Ол Какабайың давалы меселесини чөзүп гитмекчиди. Ёгсам ол Гутлы бай агасы болса-да, бу өе кән бир гелеген дәлди.

Гурбанмәммедиң еңнелери билен гүррүңи гызышярды. Чай ичилип, арадан эсли вагт геченсоң, кичи еңнеси йүвүрҗисиниң йүзүне середип «Нахар гетирейинми?» дийди.

Гурбанмәммет Гутлы байың огулларының гөрсе-де, гөрмедиксирәп, кесе бакып гиденлерини билипди:

—Еңне, өйде инилеримизем ёкмуды?—дийип сорады.

—Иш-дертли огланлар-да, бардыр, гелерлер—дийип, еңнеси яшмагыны чекди.

Гурбанмәммет:

—Нахары агам геленсоң ийәерис-дә—дийип, сыпайычылык этди.

Гутлы байың кичи аялы даш чыкан пурсады улы аялы йүвүрҗисиниң алкымына дыкылып:

—Гурбанмәммет җан, агаңа мени якып өлдүрендир, көпүм гидип, азым галды. Галан гүнүмиң ненең гечҗегини билемок. Шунуң игенчли сөзүнден яңа, сынам гөзгөз болды. Өе гелсе, ичерини гыран-җыран эдйә. Ага ха сениңкидир велин, үч-дөрт саны меслекдеши болаймаса, илден мунуң йүзүни ювҗак ёкдур. «Аял гөрсе, мум-хелим, эркек гөрсе дин ганым». Сакгалы кесилен мен-ә якып өлдүрди. Хей, мунуң уркачыдан дойдумолдумы болмазмы? Бирки гүнден бәри эшидип отырын, инди юрды гурадып, барып шол жыкыр шәриги Какабай йиригиң сүпүгине-де лак атямыш. Алла сакласын, хер дүрли белалары гөрйән болдук—дийип, ичине түйкүрди.—Адам пахыр өлмесе, хер затлары гөрҗек...

Ол яңы гүррүңе гызып башланда байың кичи аялы өе гирди. Эдил шол вагтам дашардан ат аягының сеси эшидилди.

Гурбанмәммедиң алашасыны гөренден Гутлы байың йүзи ягмазак булуда дөнәйди.

—Нирә ёк болд-айт, булар? Аты тутян ёк-ла. Хәй, нениңиз харам болсун ял ягылары—дийип атдан дүшди. Ол атыны газыга илтәп дуршуна, агзына ак-да гелсе, гара-да гелсе, айдып, ак өйүң ишигине тарап йөнелди.

Гутлы байың гахарының чогуп башланына көп гүн болупды. Ылайта-да Гөвхериң янына соңкы гезек барып гайданы бәри, мыррыхы тутуп йөрди. Гөвхерден тамасы чыкмадыгыны кесекиден гөрйән ялы, чишип, ярылып биленокды. Дайханларына-да, чопанларына-да хич зат ёк ере ырсарап, агзына геленини кәйипип гайдыпды. Байың йүзи сыгыр гечен көче ялы чаңап дурды.

Хер ничигем болса, Гурбанмәммет адамкәрчилиги элден бермеди. Ол еринден чаласын галып, салам берип, агасына ики элини узатды. Гутлы бай иниси билен гөвүнсиз, эл ужы гөрүшди. Саглык-аманлык сорашыбам тамазасы болмады. Бай габарылып дуршуна ярагыны төримиң башына илдирип, эгин-эшигини чыкарып башлады.

Гурбанмәммет агасына хормат гоюп, бай ишикден гирен бадына гап бөвре гечипди. Гутлы бай Гурбанмәммеде гыңралып серетди-де:

—Хә, ини батыр, бәрләпсиң-ә! Машгаланың кешигини чекмек кындыр гөрсең. Ахмал болсаң, дилегчилик этдирәер. «Адыл казы мен» дийип, берленҗәнем алман, таквасырап йөрсең, машгалаңы ач гоярсың—дийип, Гурбанмәммеде какдырды.

Гурбанмәммет дымып отуршына:

—Агам, мен гүнүмден-ә нәгиле дәл.

—Эйсем, бу тая мениң овадан йүзүми гөрмәге гелмедигин-ә билйән. Хожабай дәдем сени Хывада окадан болуп, оба казы белледип, хил бир адам этҗекди. Гөрен хөзир-ә болмады, пахырың. Етмишине етмәнем өлүп гитди. Какаң окува иберип, оба ымам этҗек болса сен яныңа бир топар таңрыгарганы алып, чөлде ав атан болуп, сеңкилдәп гезипсиң. Оканың биленем сенден идили адам чыкмаҗагыны мен яшлыгыңданам билйәдим Сенденем бир казы болармы? Ичмәге өйүңде ял тапаңок. Өзбек гоңшуларың казыларына бир серет, оңшугы ханыңкы ялы. Сен болсаң сыныңы сүйрәп, гедай гезип йөрсүң. «Ягшыдан, яман доган» диерлер саңа.

—Агам, мен ол ишлери яшлыгым көймесин дийип этдим. Оглан гүнүмде ойнадым, малам бакдым, авам атдым, ерем экдим, окадымам. Йөне, о геплери бираз соңа гоялы. Мениң бу дийҗек боляным, өйде чөзмели меселе-де дәл. Сени сыланым үчин йөрите өйүңе гелдим. Гаты гитсең, казыхана-да чагырдып билердим.

—Нәме дийҗек боляң?—дийип, Гутлы бай гашыны чытды.

—Мени дерңемек саңа галмандыр. Йөне мен вели сени дерңемели. Болуп йөршүңден хабар бер дийҗек боляң.

—Нәме, «Гутлы бай бала-чагасыны экләп билмән, иле дилегчилиге чыкыпдыр, гедай гезип йөр» дийип эшитдиңми?!

—Агам, гүррүңи кесә чекҗек болма. «Әр догры, ёл догры» эдип геплешели!

—Менден саңа нәме герек? Мыды-мыды эдип отурма-да беллиңи айт. Болуп отуршың эдил мени огурлыкда тутан ялы-ла. Хакына серетсең-ә сени эзенегиңден тутага-да гапыдан сүдүрледип гойбермели вели, арман, ожагымың башы болайя.

—Асыл сенем ожак мертебеси, машгала сарпасы дийлен затлары билйәмидиң?

—Сен, оглан, хетден ашма! Намыса, мертебә гезек гелсе, оны горамагы иле етирмен. Хатарымда геп — гүррүң барам болса, геп чагаладып отурма-да айт.

—Геп-гүррүң бар. Онда-да намыслы-арлы гүррүң бар.

—Хәй, хәй...

—Элиңи далдалап отурма. Мен бу гүн шо гүррүңи саңа айтмага гелдим. Гүл ялы ики аялың, бала-чагаң бар. Яшыңам алтмышдан гечди. Сакгалың агындан уялман, ол этҗек болуп йөрен ишлериң нәме сениң?

—Мен бейле нәме иш эдипдирин? Бириниң гызыны сүйредимми?

—Ил саңа гызыны сүйредерми? Иниңи-боюңы десдең эдәймезми?

—Эйсем нәме лакгылдаяң?

—Агзыңы хер ере уруберме. Этҗегиңи эдибем мөнсүрән болма. Нәме үчин өзүңи пеналап отуран дайханың аялына гөз гыздырып, оңа азар берйәң? Нәме үчин оларың никасыны бозҗак боляң? Бу сениң газаняң согабыңмы, тутан оразаңмы, окан намазыңмы?

—Гелип-гелип мени селҗермек саңа етдими? Сыгмаҗак ериңе бурнуңы сокма. Гөзүңе чыбык дегердийип, Гутлы бай йүзүни үйтгедип, гөзүни алартды.

Гурбанмәммет этини гаталтды:

—Сен мениң билен адам ялы геплешҗекми я-да ёк?—дийип, тиҗенди.

—«Хеззет этсең эшеге, тойнак урар душага». Геплемедигимсайын хетден ашдың. Сылаг-хормат билмейән доңуз диерлер саңа—дийип, Гутлы бай Гурбанмәммедиң депесинден гамчысыны индерди.

Гурбанмәммет гамчының авусына чыдаҗакды. Эмма хут өз агасының дин, шеригат ёлуна хыянат этмеги, үстесине-де өзүни эшеге, доңза деңемеги онуң хушуны башындан учурды. Ол бөкүп турага-да тәримиң башына илдирилги он бир атары ызгытсыз агасының яззы маңлайына ченеди. Гутлы байың дили тутулды. Үмсүмлиги түпеңиң элхенч гүмпүлдүси бозды. Күңре ялы ёгын бай сесинде барыны багырып, гапдала агып дүшди. Ол хыркылдап, «Какабай, Какыш, етевериң! Бу ганхор мениң нәхак ганыма галды. Өлдүриң, бу җеллады!» дийип гыгырды. Гутлы байың аяллары, огуллары, гызлары, агтык-човлуклары ыззан-да чувван болуп өе тарап эңдилер. Газаба мүнүп, гөзүне ган долан Гурбан-

мәммет казы голайына гелени каклаберди. Байың чагалары казының өвзайының энайы дәлдигини аңып, «Дуран тутулар, гачан гутулар» этдилер. Чар тарапа гачып, чөпе-чөре сиңип гитдилер.

Гурбанмәммет дүйпдәки чувалдан Гутлы байың жөвхер гылыжыны алып, бойнундан асды. Онбир атар билен өз түпеңинем элине алды. Атына бөкүп мүнүп, түпеңлери өңүне кесе басды. Байың чапышыга гошян атыны-да ызына тиркәп гөни Какабайың күмесине тарап ёла дүшди. Гурбанмәммет геленде Какабай билен Гөвхер хош хабара гарашып, күмәниң өңүнде галдырашып отуран экенлер.

Гурбанмәммеде гөзи дүшен бичәрелериң башы гөге етди. Она салам берип, ики эллэп гөрүшдилер.

Гурбанмәммет аладалы ягдайда:

—Иним, Какабай, гел, Гутлы байың атына атлан. Бу гылыжы-да бойнундан ас. Бу ярагы-да элиңе ал. Инди биз адалат тугуны гөтермели болдук. Алла ялкаса, яран топларыс. Худай халамаса-да башымыза гелени били чекерис. Ыза ёл ёк. Гелниң вагтлайынча илерки күмедәки кемпириң янында болуберсин — дийип, Какабайың йүзүне көп манылы серетди.

Гөвхер шол арада бир затлар дийжек болды. Эмма Гурбанмәммедиң гөзүне гөзи дүшенсоң, лал-жим болайды. Гурбанмәммедиң гөзүниң ичи гангуймады. Ол Какабайы ызына тиркәп, атыны гамчылады-да оба тарап йүзин салып гитди.

Илиң ягдайына өңден белет Гурбанмәммет обама — оба айланды. Зорларың сүтеминден янып-бишип, олара гайтавул бермәниң алажыны тапман йөрен арлы-намыслы, эдермен йигитлери дашына йыгнады. Жемлән йигитлери билен арз сораян казыханасында маслахат гечирди. Максадыны беян этди:

—Азгын көпелди. Дине питива эдйән азалды. Түркмен кичелип, ёмут овнаяр. Төверек-дашымыз эл. Хер ким алжак, тутжак, бакна этжек. Юрт элден гидип баряр. Орс диен бела-да бир гапдалымыздан санжы болды. Түйс капыр-да аздыраны өзүниңки. Бирлешмесек, бизи дүйт-мүйт эдерлер. Ягы гүйчли. Хич киме зорлук ёк. Ким догумына бәс гелип билмейән болса ызыма

дүшсүн. Инжиги саңңылдаяныңа ругсат.

Ол сөзүниң соңунда ат-ярагы-да или талап, ёл уруп йөрен гаракчылардан гаңрып алмалыдыгыны айтды.

Гурбанмәммет өзүниң аз санлы нөкери билен илки или талап йөрен огры-жүмрүлери, йүзүни гараңка тутуп, ёлдан гечени талаян басмачылары, парахат отуран илиң үстүне чозуп, талаңчылык эдйән галтаманлары дыр-пытрак эдип башлады. Ол шол аралыкда боюн эгип, өз ыгтыярына гечен басмачылара-да ат-яраг берди. Аслында оларың-да көпүси адалатсызлыга, жебирсүтеме чыдаман ата чыканларды. Эркинлиге тешне, арлы-намыслы гоч йигитлерди. Шейле болансоң, матлаплар бирлешйәрди. Кичижик чешмелериң бир ере йыгнанып, жошгунлы деря эмеле гетириши ялы, улы гүйч топланярды. Гурбанмәммедиң абрайы артып, дүзгүн—тертип беркейәрди. Башбозарлара рехим ёкды. Олары шо бада итден чыкарярдылар. Гурбанмәммет талаңчыларың, басыбалыжыларың, огры-кеззапларың энчемесиниң ёгуна янды. Ил-гүнүң ынамыйа гирди. Халка арка дурды. Адалатсызлыкдан, динден — имандан чыкан бихаялардан без болан адамларда умыт учгунлары алавлады. Ол көпчүлигиң гөтермежек ишини этмейәрди. Гарып-гасара хоссар чыкярды. Халка хыянат эдйәнлере, шеригата сыгмаян, түркменчилиге гелишмейән иш эдйәнлере, ыграрсыз—дөнүклере, бивепалара забунды, рехимсизди. Онуң бу забунлыгыны кән язгарянам ёкды. Себәби касасың кыямата галмазлыгы, каст эдениң пес болмагы, азаның хут шу дүнйәде алмытыны алмагы ил бендәниң арзувыды. Олар гиже ятанларында-да аллатагалладан шоны дилэп ятярдылар.

Шейлеликде, Гурбанмәммет аз вагтың ичинде Жүнейит хан адына ээ болды. Ол казылык эден дөвүрүнде башармадык ишлерини-де хан адыны алансоң, тиз чөзмеги башарды. Инди онуң сөзүне ол илде «Дәл» дийип билйән ёкды. Себәби онуң өзи шеригатың ёлуны ёймазлыга чалышярды. Гөз-гөртеле нәхак ише баш урмаярды. Өзгелерденем шоны талап эдйәрди. Диениниң гечмедик еринде, гарындашы болса-да сыламаярды. Шонуң үчинем оны Хорезмиң оюнда шеригатың ёлуны догры тутян еке-тәк адыл хан хасап эдйәрдилер. Бу бир

тарапдан онуң ил-халкың арасындакы абрайыны артдырса, икинҗи тарапдан хәкимлигини беркидйәрди.

Шол гүнлериң биринде үч саны огрыны тутуп, Җүнейит ханың хузурына гетирдилер. Оларың башчысы ханың өз тиресинденди.

Җүнейит хан огруларың сөзүни диңләнден соң, оларың башчысына:

—Сен огрулыгыңы хачан бес этҗек?—дийди.

Хан билен тиредешдигине аркаланан огрубашы:

—Эт сүйҗүлигини гойса, менем огрулыгымы гояярын—дийип, аңңы дишлерини йылҗыратды.

—Эгер эт сүйҗүлигини гоймаса?

—Онда менем огурлыгымы гоюп билмен.

—Ялңышян болайма?

—Ялңышян дәлдирин, казы ага! Эт сүйҗи ахыры.

—Диймек онда галан өмрүңде огурлыгыңы гоюп билҗек дәл-дә. Саңа хайыр-согап, иман, адамкәрчилик герек дәлми?

—Сүйҗи эт дурка, мен о затлары нәдейин?!

—Сениң ол увултырадян бенделериңем-ә мусулман чагасы. Сенем мусулман...

—Ач халыма мусулман болман гечейин.

—Хә-ә...—Җүнейит ханың йүзи гамашды.—Непес, барың муны итден чыкарың!

Бейле чөзгүде гарашмадык огрубашы деррев хан билен ага—ини чыкды.

—Җан агам, ялңышыпдырын. Ойланмага пурсат бер—дийип зовзуллады.

Җүнейит хан гайтмышым этмеди:

—Хайыр—согапдан, имандан бизар адам габырда ойланар!

Огруларың икинҗиси:

—Хан ага, похумы ийипдирин. Бир чемче ганымы геч. Ач өлсем-де галан өмрүмде илиң задына элими узатмайын — дийип, ханың аягына йыкылды.

Үчүнҗи огры:

—Ага, алдава дүшдүм. Өмрүмде эден ишим дәлди. Дашыма тор ташлап, огры шәриги этдилер — дийди.

—Сизи нәтмели? — дийип, Җүнейит хан оларың өзлерине сала салды.

—Нәме этсең, ыгтыяр өзүңде. Биз языклы. Йөне өзүңе нөкер эдип алсаң, душман билен гарпышып, өлсек арманымыз ёк. Шу вагт башымызы алсаң, огурлыкда тутулып өлдүрилен адымыз галар. Бала-чагамызың башы ашак болар—дийдилер.

Җүнейит хан:

—Эркек кишиниң лебзи бир болмалыдыр. Соң буйтар-суйтар этмәң. Сизде хениз утанч-хая, ынсанлык ысы бар экени. Барың, гүнәңизи гечйән. Гайратыңызы җең мейданында гөркезиң — дийди.

—Ага, «Ынсаның дилинден, хайваның шахындан» дийипдирлер. Бизиңки бир сөздүр.

Хан Какабай йиригиң йүзүне серетди-де:

—Булары ат-яраг билен үпҗүн эт. Саглык болса, буларың кимдиги эртир белли болар — дийди.

Җүнейит хан бир гүн улы тойдан гелйәркә. Шаммы келиң нөкерлери билен чакнышды. Эмма ондан гүйҗи асгын гелип, масгара болуп гапдала гачды. Бу ягдая Җүнейит ханың эрбет гахары гелди. Эмма элинден гелен зат болмады. Сөвешиң кадасы шейле: гүйчли еңмели, әҗиз гачмалы. Ол өйүне гелип, пида болан эсгерлериниң, йитирен ок-ярагларының хасабыны алып отырды. Шаммы батырың нөкерлеринден асгын геленине нәтҗегини билмән, пелесаң урярды. Өңүнде гойлан чәйнекдәки чайы ичмәге-де эли баранокды. Шол вагт ханың аялы ювашҗадан басып, ишикден гирди. Аялына гөзи дүшен Җүнейит хан аграслык билен габагыны галдырды.

—Кейваны, якындан-ятдан мени идәп гелен болдумы?

—Ай, ёк, бу голайда дел адама гөрүнмеди. Йөне Тылла җаның гайын атасы бирки гүнден бәри ёлуңа гарап отыр.

—Меңлик нәме хызматы барка?

—Өзи билен геплешип гөрерсиң-дә.

—Дүшүнмедим.

—Ай, шол Тылла җаның ызындан гелипдир-дә.

—Тылла җана нәме болупдыр? Ызындан гайын атасы гелибир ялы нәме геп бар?

—Агыр-артык хич геп ёк-ла.

—Онда нәме?

—Тылла жан бәш-алты гүн бәри «Гайын өйүме гитжек дәл» дийип, ер депип отыр.

—Нәме үчин?

—Көрекен билен оңушмаярмыш. Билмедик, шу гыза-ха бир зат болды. Дога-жады этдилерми, гөвнүне дегдилерми, гараз, шол өйүң адамларыны эзрайылдан бетер гөрйә-дә.

—Бу нәхили гүррүң-айт, әри билен оңушмаса, гайын ата, гайын эне оңа ярамаса, балдызы, йүвүржиси йын ата, гайын эне оңа ярамаса, балдызы, йүвүржиси билен ылалашмаса. Гелин болҗак болса, шоларың хеммесиниң угруны тапып, оңушҗак болмалы-да. Өнер—өсер, багыр басып гидер, бар, айт, гитсин өйлерине. Хөреләп-көшеләп ограт. Хей, гарындаш арада-да шоңа мензеш бимамла гүррүң болармы? О нәме баран огланыны гөрмән-билмән бардымы. Мен уяды аркама зыңып, Тылладан-да, көрекенден-де «Бири-бириңизи халаяңызмы?» дийип, ызлы — ызына сорап, шеригата догрулапдым. Инди мен онуң мыды-мыдысына хә диймен. Гитсин. Өзем эгленмән гитсин.

Әри сөзүни текрарлансоң, ханың аялы гызына ялбар-якар этмәге гитди.

—Гызым, эдил шу вагт какаң гаршысына гитме, онуң бир зада гаты гахары гелип отыр. Газабына галарсың. Сәхел ерде бетбагтчылыгың үстүнден барайсың. Сәхел ерде бетбагтчылыгың үстүнден ба раймалы! Бир зат дийсе «Бор» дийибер. Соң бир гинишликде дүшүнишәй.

—Эже, маңа төвелла эдип азара галма. Барҗак дәл дийдимми, барман. Инди шол өе мениң җеседим барар!

—Ялңышяң, җан гызым, атаң хемишекиси дәл. Онуң бу вагт ялканы яз, гарганы гыш. Бир овурдунда от, бир овурдунда сув.

—Келләми агыртмасана, эже, шол өе баранымдан габра гиреним говы.

—Шу вагт беля дийәй, балам. Атаң бир язылып — яйран вагты дүшүнишәй. Айрылышмак, ника бозмак илде-гүнде ёк зат дәл. Йөне херки задың угры-ёлы бар. Улы ил агзына гарап дурка, атаңы йүңсакгал этме.

—Эже...

—Җан гызым, бир сапарҗык мени диңләйсене!

—Какамың янына элт мени, өзүм геплешйән.

—Гузым, мениң диенимы этсең, эдил шу вагт онуң янына барма!

—Барҗак!

Ики одуң арасында галан эне адамсының янына гитди.

—Какасы, Тылла җан-а мениң диенимы эденок. Болмаса, энтек гезиберсин-ле!

—Нәме диййә?

—«Гитҗек дәл» диййә.

Ханың йүзи үйтгеди.

—Гитмежек болса, чагыр! Гелсин яныма!

—Какасы...

—Түкет! Гепи көпелтме.

Ханың аялы атылып дашары чыкды. Бичәре эне отлы көйнек гейди. Ики-бака зовзулдады. Ахыры ики тарапыны деңледи. Гызыны ызына тиркәп, ханың хузурына гелди.

Гейнибиленини гейнип, дакыныбиленини дакынып, бир гылдан бесленен ләлик гызың ховаласы белентди. Дүнйә топугындады. Ханың екеже гызы хич кеси писинтде тутмаярды. Себәби энеден доглалы бәри, ол гызың диенине дәл дийилмәнди.

Җүнейит хан өмүр этмедик ишини эдип, шу сапар гызыны башдан-аяк сынлады. Әре чыкып, йүзи ачылан, сувланан гызда зенан гөзеллигиниң әхлиси җемленипдир. Мазалы инини-боюны алыпдыр. Гөзлери окара ялы, алкымлары ак, дөшлери гөзе илгинч галбаң. Ол инди бир махалкы гөзүни галдырмага эҗап эдйән эдалы гыз дәл. Башы дик. Текепбир. Атасының өзүни сынлаяны үчинем утанып-йыгрылып дуранок. Гайта бирхили бихая терзде абшарылып дур. Хан бу ягдая узак чыдап билмеди. Аялының йүзүне серетди. Өзүне эрк эдип билмән, сандырап гүрледи.

—Сен гидибер! Гызым билен өзүм геплешерин.

Хәзир онуң диңе сеси дәл, эли-де сандыраярды. Алҗырап отуршына кәсесиндәки чайыны-да дөкди. Гызының болса месликден яңа гөзи ер гөренокды.

Жунейит өзүне зор салып:
—Тылла жан, бизе гелениңе нәче гүн болды? —дийди.
—Он бәш гүн.
Хан гызының йүзүне йити-йити серетди.
—Шонча гүнләп нәме үчин өйүңизе гитмән йөрсүң?
—Дәде, мен инди шол өе баржак дәл—дийип, гыз гашыны чытды.
—Нәме үчин баржак дәл, гөвнүңе деген болдумы?
—Мениң гөвнүме дегмелими?
—Онда нәме боланыны анык айт.
—Баржак дәл дийдимми, баржак дәл-дә.

—Ялңышма, Тылла жан, сен инди чага дәл. Адам каддына етен машгала. Атаң өйүнде узак гезип йөрмек уят болар. Өйүңе бар, ожагыңа ээ бол. Саңа гарашып отурандырлар! Бар.
Хан шей диймек билен гүррүңе нокат гойдум хасаплады. Өзүне басалык бермек үчин чайлы чәйнегини өңүне чекди.
—Гитжек дәл дийдим-ә.
Атасы гызының сөзүни эшитмедик ялы, ашак бакып дымып отырды. Йөне ичгин сынласаң, онуң бу сөзлери эшидендиги-де, дыммагың оңа иңңән дегйәндиги-де билдирип дурды. Еңсе дамары таяк ялы болупды. Ханда шейле чыдам бар дийип өзге адамы ынандырып болжак дәлди. Онуң сеси гырылжык чыкды.

—Сен мениң екеже гызым. Мен сени огулларымданда эзиз гөрйән. Ытыгсатманам улалтдым. Дурмуша чыкаранымда-да өзүңе сала салдырдым. Баран ериңде-де сени эллериниң аясында саклаярлар. «Товугыңа ток, пишигиңе пишш» диййән ёк. Өзлерем өз бири-биримиз. Өз элиң, өз якаң. «Атыңа эшек, дүйәңе көшек» дийжек адамлар дәл. Энең билен араң сесъетим ер. Гелип-гидип дурсуң. Кем задың болса айт. Бу затлары хич ким эшитмесин, гит балам, өйүңизе! Атаң, агаларың, доганларың йүзүни ере салма.
Ханың догуп-дөрәп шейле эжизләнини гөрен адам ёк болса герек.
—Мениңки бир сөз, дәде, гитжек дәл дийдимми гитжек дәл.

—Онда себәбини айт, нәмеден нәгиле боляң!
—Ол йигренжиниң янында ятар ялы дәл-ә.
Бейле сөзлери дилине алмага гыз утанмаса-да, атасы йыгрылды.
Нәме, кели-көри, акыл дуран ери бармы?
—Үсти-башы кир, ысы аңкап дур- голайына барсам, йүрегим буланып, аңрым бәриме гелйә—дийип, Тылла сеңригини йыгырды.
Хан гызының бу сөзүне гүлжегинем билмеди, гахарланжагынам.
—А-хов, жан балам, сениң бу дийййән затларың дәбе, када, шеригата сыгян зат дәл-ә. Адамсының гейимини ювмак, нахарыны биширип өңүнде гоймак, тәрет сувуны гыздырып бермек аллатагаланың зенан машгала буйран парзы. Ёлдашың кирлән гейимини ювмажак болсаң, нахарыны биширип бермежек болсаң, дегирмен үвәп нан япмажак болсаң, йыртылан ерини чатмажак болсаң ол өе сен нәмә герек?! Гелип-гелип инди сениң шо затлара-да акылың чатанокмы? Билмейән болсаң, эжеңден сора Деңдуш гелинлериңден өврен. Илиң гызлары гелин болуп дүшен өйлеринде гуршунлы кенек ялы, гепсиз-гүррүңсиз тигирленип йөр.

—Дәде, маңа сөзүңи заялама. Инди мен шол өйүң ишигинден әтлемен.
—Гызым...
—Ёк. Дириликде шол өйүң гапысындан секмежегим чыным.
—Бар максадың шо-да онда сениң?
—Хава.
—Ялңышяң, гызым! Бири геп өвредйән болса, оны айт! Мени гүнә гойма.
—Өлүмден агыр жеза-ха берип билмерсиң — Тылла ериңден туруп гидибержек болды.
Гызына диенине этдирип билмән эди янан ханың газабының бөведи бөвсүлди. Онуң калбына элхенч забунлык аралашды Гахардан яңа тенбилмез болан хан айылганч арлады.
—Не-пе-с-с!
Хызмата хәзир дуран Непес пещап, эдил гапыда Тылла билен бойдаш болды.

- Lepbeý han aga
- Ýygna bu ýurt ýykan ganjygy
- Lepbeý han aga

Han gyzynyň janyny peşşaba rowa görmedimi ýa-da oňa el penjäniň uzamagyny namys etdimi nämemi. Nepes peşşap ýerinden gozganmaga ýetişmänkä, Mawzerny ok sürdide Tyllaň ýagyrnysynda otlady, gyz şo bada ýer bagyrtlady.

Han:

-Äkidiň eltiňde köne ýabyň raýşyna süsdiriň, bu tetellä jynazada düşýän däldir, diýipde üm düzüne çykyň gitdi.

Bir salymyň içinde Hanyň öýi ýas ýerine öwrüldi. Tyllanyň ejesi ýüzüni ýyrtyp saçyny ýaýyp:

- Jan doganlar indi näderkäm, ýekeje guzymdan jyda düşdüm, ogry däldiň orramsy däldiň jan balam, zalym ataň nä hak ganyňa galdy, maňa indi bu dünýäde gerek däl, menem atyň diýip. Çabalanyp ýörşüne tas dälliräpdi. Nepes peşşap dagy Tyllany jynaza okatman jaýlatjak boldylar. Emma iliň ýaş ulylary ýygnanyp ölümini boýnuna alyp Tylla jynaza çykartdylar. Ony Lälezem ata gonamçylygyna jaýladylar. Halkyň bu eden işine Jüneýt han ýagşydan ýamandan hiç zat diýmedi. Oba adamlaryda maňlaýdakyny görüberýäs diýip ümsüm geziberdiler. Ilçilikdä birnäçe adamlar Gurbanmämmediň bu edip ýören işlerini öwüp arşa çykarsalar, birnäçeleri ony ýek görüň ony ýere çalýardylar. Mahlasy Gurbanmämmediň şerigatyň ýoluny dogry tutup her bir çylşyrymly meseläni adyllyk bilen çözjek bolmagy adamlarda dürli pikirleri döredýärdi. Ogry jümrüleriň başy jemlense, ajaly ýetmedige ölüm ýok diýselerde Jüneýt hanyň dersine düşäýseňa ýetmedik ajalyňam ýetiräýjagaýt. Bu itden çykaryň diýse gutardygy diýýäler. Onuň huzuryna eltilýänleriň arasynda bi günä gidýänlerem bardyrla. Kim bilýä plan zat diýip bolanokda. Jüneýt han günäkarleriň kä birleri bilen gepleşip etmişini sorap anyklaýamyş onsaň çäre görýämiş kä birlerini bolsa barandan itden çykarýamyş diýip ogurlaryň biri ýeňsesinden sypady.

Jüneýt han ýazyklyny işiginden girende bilýä gözüme kellesi eteginde görünýä diýip, biriniň ýanynda gürrüňem edipdir.
Bä görýän weli Jüneýt han bihal dälow. Halatly bolmasa ýola gaçan gapjygyň gapdalyndan aýlanyp ötülmezmi.
Muň diýänine bakyň kelläňi pyzlawuk kädi ýaly edip kakyp dursa, gapjygyň gaçany ýola beýlede dursun, gapdalyndaky ýoldanam geçip bilmersiň diýip, ogrylaryň biri ýylgyrdy.
Jüneýt Han Horezminiň oýunda diňe Şammy kelden heder ederdi. Ol iki ata çykan günlerini özüniň 30 40 nökerleri bilen Ýemreliň kethudasy Anna garaňka myhman boldy. Jüneýt han Şammy batyryňda şu tarapa gaýdanyny eşidipdi. Han Anna garanyňkyda çaý suwdan keýpini köklänsoň töwereginde oturan ýaşulysyna ýüzlenip:
- Şammy kelem şu ugra gaýdan bolmaly. Ol kimiň myhmanyka tele tapyp bolmazmyka diýdi.
Anna gara töweregindäkilere söz gezegini bermän.
- Tapyp bolar tagsyr tapyp bolman näme. Meň eşitmeşime görä Şammy batyr Al ili oýa gelen bolmaly. Nazar babany diňlejekdirdä
- Ol Nazar babaňka haçan gelen bolmaly
- Öňňün
- Öňňündagy gelen bolsa bu töwerekde duran däldir ol. Siňeklän it ýalak kakynyp bir ýerde durýan it däldir ol.
- Giden däldir giden bolsa eşidilerdi han aga.
- Bir öýde 3 günläp aýdym diňläp ýatyrmykanaýt ol.

—Шо обада башга-да геплешмели адамы бар ялы онуң.

—Эйле болса, ызындан адам иберин. Мениң яныма гелип гитсин. Онсоң ене мыхман жайына барыберсин— дийип, Жүнейит хан муртуна сынтгы берди.

Жүнейит ханың сөзи Анна баланың гулагына бал болуп дамды. Шо бада даш чыкып, бирем дэл, ики атлыны Шаммы батырың ызындан угратды.

Атлылар Жүнейит ханың хабарыны деррев Шаммы батыра етирдилер. Шаммы батыр олара Жүнейит ханың янына гичлэбирэк барҗакдыгыны айтды. Жүнейит хан Шаммы батырың жогабыны халамады. Ол ашак гарап, чуң пикире гитди.

Шаммы батыр гелер ерде гелмеди. Жүнейит ханың нөкерлери Шаммы батырың ёлуна гарай-гарай гарамаз болдулар. Яссын вагты болды. Эмма Шаммы батырдан хенизем дерек ёкды. Жүнейит ханың ичини ит йыртярды. Нэме үчиндир ол Шаммы батыр билен душушмага ховлугярды.

Шу аралыкда Жүнейит хана «Шаммы батыр Берди баланыңка геленмиш» диен хабар говушды. Берди бала Анна бала билен гоңшы яшаярды. Оларың өйлериниң арасы ики километрден узак дэлди.

Шаммы келиң Анна баланыңка гелмэн, гоңшусыныңка душмегине ханың гаты гахары гелди. Ол Шаммының бу эден ишини нэмэ ёрҗагыны билмеди. Ол узын гиже уклап билмеди. Даң билен туруп, даш чыкып, тэрет алды. Онуң ики гөзи Берди баланың ховлусының ишигиндеди. Ол тэрет гылып, өе гирҗек махалы, Шаммы батырың агыр чэкменини елбегей алып, өсгүн чөплүгиң ичине сэхерлемэге баряныны гөрди. Жүнейит хан өе гирди-де Шаммыны гижеси билен гаравуллан нөкерлерине:

—Шаммы хэзир хол өсгүн чөплүгиң ичинде. Ярагларыңыза ок сүрүң-де эниң ызындан. Йөне башындан бир гылам гачмасын. Гөни мениң хузурыма гетириң. Мен ол дейюса кимдигими билдирейин — дийди.

Жүнейит ханың нөкерлери букдаклашып барышларына Шаммы батырың дашыны габадылар. Эмма Шаммы батыр ахмал дэл экени. Ол өвзайың энайы, дэлдигини аңан дессине бөкүп ериндеи галды. Маузерини элине алып, мэшесини гысып, төверегине бир айланаида, Жүнейит ханың нөкерлериниң эхлиси бирден ере язылайды. Олар «О-хов-в-в, бу кел айдышларынданам бэш бетер экен-ов» дийип, батырлыкда дабарасы даг ашан Шаммы келден горкунҗына ызына бакан эмедеклэп гачдылар.

Шаммы батыр Жүнейит ханың нөкерлериниң ызындан аягыны тапырдадып гыгырды.

—Хэй, заңңарлар, ювашрак гачың, гарныңыза көр көтүгиң гыйчагы гирер. Хей, язындырмаянам бир ягы болармы?! Барың, ханыңыза айдың, кэсесиндэки чайыны ичип гутарманка барян.

Шаммы батыр гараягыз, келте бойлы, келлеси мис түңчеси ялы йылчыр, гып-гызыл адамды. Халаллык үчин еңсесинде-де еке түй ёкды. Ол гөзсүз батырды, алкымының тейинде түпең атылса-да тисгинмейэрди. Өзи-де дийсең чакганды. Атына мүнүп-дүшүшине гөз илмейэрди. Ягысы хер ненең гүйчли болса-да гарпышанда басылып гачан ери ёкды. Ёлдашына вепалыды, өзүне ок дегсе-де ёлдашыны ташлап гачмаярды. Иллер «Шаммы батырың йүреги атың келлесинденем улы» дийип, дийип, дабара эдйэрдилер.

Шаммы батыр йүз оклы хатары эгнининң үстүнден чар-пара асып Жүнейит ханың янына гайтды. Ол Жүнейит ханың нөкерлери билен эртир чайыны ичип отуран өйүниң ишигинден гирди-де:

—Эссалавмалейким, хан ага—дийди.

Төрде габарылып, хонданбэрси болуп отуран Жүнейит хан муртуна тов берип:

—Гел, Шаммы кел, сапарың мүбэрек блсун — дийип, ажы йылгырды.

Кинаялы сөз Шаммы батырың җанына батды. Дабарасы Жүнейит ханыңкыча болмаса-да ол өзүни хер хан лакамлыча гөрйэрди. Шонуң үчинем ол Жүнейит хан билен агыз деңэп дурмады-да эгниндэки оклы хатарыны сыпырата-да, ортадакы ожар көзүниң үстүне оклап гойберди. Оклар пасырдашып, күли тозадып башлады. Ожарың күли кесиндилериң түссеси өйүң ичини ала думан этди. Жүнейит ханың нөкерлери «Гачаң гутулар, дуран тутулар» эдип, ишикден бири-бирин-

ден өң чыкжак болуп, гапыны дыкын этдилер. Тас өйүң ишигини гопарыпдылар.

Жүнейит хан-да «Нәме ызыңыздан ягы гелйәм—айт, ханы, гыра чекилиң, мен бир чыкайын» дийип, зор билен өзүне ёл ачды. Ол ишикден чыкып, өйүң хоң ялы илерсиндәки белентликде бадыны саклады. Аз салымдан өйүң ичине күл яган ялы болды. Жай бошансоң, Шаммы батыр Жүнейит ханың отуран халысының үстүне гечип айбогдашыны гурды. Чайлы чәйнеги өңүне чекип, хан нөкерлериниң болшуны ятлап, йылгырды.

Жүнейит хан-да, онуң төверегиндәки нөкерлери-де ода зыңлан пешеңлериң окы дегер өйдүп гачыпдылар. Ярагдан чыкмаса, окуң адама зепер етирмейәнини Шаммы батыр билйәр экени. Жүнейит хан-да, онуң нөкерлери-де мундан бихабар экенлер.

Апыла-сапыла совлансоң, Жүнейит хан ювашлык билен ишикден гирди. Ол йылгырып:

—Эссалавмалейким, Шаммы батыр—дийди.

Шаммы батыр отуран еринден гозганайынам диймеди. Төрде абшарылып отуршына:

—Валейким эссалам, хан байтал—дийип, Жүнейит хана тиңкесини дикди. Бу сөзи эшиден Жүнейит хан:

—Шаммы батыр, «Әриң-әрдигини билмедик, худайың бирдигини билмез» дийипдирлер. Мен сениң арслан йүрек батырдыгыңы өңденем аңярдым. Эмма шу гүн шона долы гөз етирдим. Гел, икимиз шу гүнден башлап, доган болалы, дашдан гелен ягыдан, ичден дөрән беладан юрды биле горалы—дийди.

Шаммы батырың йүзи үйтгәп гитди.

—Ине, шу сөзүң үчин мен хич хачан сениң билен ил болман. Голайыңа-да барман.

—Дүшүнмедим, Шаммы батыр, бу нәме дийдигиң болды?

—Түркмениң аслы бир ожакдан яйран миллет. Сен болса мениң билен инди доган болжак болуп йөрсүң...

Шейдибем ики батырың сөзи сова дүшди.

Жүнейит хан дик дуран еринден:

—Икимизиң дүнйәмизиң башгадыгыны-ха өңденем аңядым. Хер ничигем болса, адыбир ёмут болаңсоң,

замананың заңына гөрә, сала салып гөрәейин дийдим. Айтмадыгым болсун! — дийди-де, ызына өврүлип ишикден чыкды. Ол нөкерлерине «Йигитлер, гитдик» дийди-де шо пурсатда сар учан ялы гөзден гайып болды.

△ △ △

Жүнейит хан илат арасындакы галтаманларың энчемесини боюн эгдирди. «Өзүм мен» дийип, дөшүне какып йөрен басмачылары-да дызына чөкерди. Ол Исфендияр ханың өлмегине-де себәп болды. Большевиклериң гаршысына-да гөрешди. Обаның энабатлы адамлары: «Гурбанмәммет, бу инип гелйән ягы сениң чакыңдан еллесрәк, өзүңи заяларсың, или хорларсың, ягдайыны тапсаң ылалаш» дийселер-де, оларың йүзүне бакып, «Итем өз ялагыны гораяндыр. Мен-ә тә гара башым эгнимден гидйәнчә, дин гылыжыны чалжакдырын. Юрды сайры ерлә берип, гапдалдан гарап дурмак түркмен оглуна гелишжек зат дәл. Ол намартлык болар» дийип, душманың гаршысына барлышыксыз хүҗүм эдйәрди...